

Ինչո՞վ կարելի է այս բողոքի առաջն առնել. ի՞նչ անել, որ հայ ժողովուրդը այնքան ընդկայացած լինի իր հրացանին, որ միայն իր կեանքի հետ միասին համաձայնի կորցնել նրան. ինչպե՞ս անել, որ այն բարձր յեղավորակիան: ողին, որ ամբասցել է այսօր հայ ժողովրդի մի որոշ մասի մէջ միայն, լայնանայ եւ տարածել ամբողջութեան վրայ:

Հէնց զրա համար անհրաժեշտ են մասնակի շարժումները, որոնք գործնականապէս պատրաստում են մեր ժողովրդին. հէնց այս տեսակէտից անգին նշանակութիւն ունի Խանասորի կռիւը, որի մեծութիւնը հաստատում են դերմանացի, անդլիացի, մինչեւ իսկ ուսականատես թղթակիցները. եւ ոչ թէ այն պատճառով միայն, որ մի քանի հարիւր քիւրգ կոտորեցաւ, այլ որովհետեւ կոտորողները մենք հայերս ենք՝ այդ արիւնարուների նախկին սարսուկները, որովհետեւ այդ օրինակելի կոտորածը յոյս է տալիս լքածներին, յեղափոխութեան բացարձակ կողմնակից դարձնում տատանողներին եւ ժողովրդին գէպի զէնքը մղում...

Ստրկութեան գէմ կռուող բոլոր ժողովուրդներն անցել են այդ շաւղով. մենք եւս դրանով պէտք է անցնենք:

Նոր բան չենք ասում, շատ անդամ ենք այդ կրկներկ Մեզանից ո՛չ պակաս անգամ կրկնել են եւ այդ շարժումների այսօրուայ հակառակորդներից շատերը, որոնք այսօր դուրս շարուած յեղափոխական բռն ասպարէզից, բանգործ չունենալով, երգը աւարտած աշուղի նման իրենց նէյնիմենչիմներն են սկսել...

Բայց գողտրիկ խօսքերից դնդակներ չեն ձուլում, ընդարձակ վիճաբանութիւններից հրացաններ չեն պատրաստում, Ֆիլիպպականներից քրդերը շանթաւար չեն լինում:

Արժէ սակայն մի տեսնել, թէ ովքեր են այդ մեղաբողները, մինչեւ որ աստիճան պէտք է կարեւորութիւն տալ նրանց կարծիքներին: Իբանց մի մասը ոչ ուղեղով, այլ սրտով մտածողներ են, որոնք հասարակական գործերում զեկավարւում են ոչ թէ իրական փաստերով, այլ լոկ իրենց ցանկացածով, սուսնց ուշապուտութիւն դարձնելու նպատակին հասնելու հնարաւորութեան պայմաններէ վրայ. որոնք միշտ պատրաստ են «միութեան», «ընդհանուր ասպտամբութեան» եւ այլ հրապուրիչ խնդիրներից կուրորէն կպչել: Մի կողմ ենք թողնում նաեւ այն յեղափոխականներին, որոնք սկզբբունքով գէմ են եղել միշտ յեղափոխական ամէն ձեւի գործունէութեան եւ այսօր այնքան են հնացել իրենց առանց այն էլ յին, փթած քարոզներով, որ վաղուց պէտք է թողնէին դրիչը եւ ձեռք առնէին սէր ու դրովեան ու քթախտոփ տուփը:

Եւ արձամարտանքով ենք զխտում մի նոր երեւոյթ, թէ ինչպէս վերոյիշեալ պահանջողական յեղափոխականների կատարի թշնամիները այսօր ամենայն ճշգրտութեամբ նոյն միտքն են կրկնում, որ իրենք տարիների ընթացքում ծաղրի են եմթարկել: Թէ ինչպէս յեղափոխական ասպարէզից տանրդարար փախուստ աւածները իրենց հոգու լքումը վարագուրելու համար, պատասպարւում են նոյնպէս «ընդհանուր ասպտամբութեան» գաղտնարի տակ: Թէ ինչպէս առանց որ եւ է պատրաստութեան արմուկ շանող «գործիչները» յանդգնում են պատասպարուել օգ. 14-ը, Ֆէդայիների փայլուն, յաղ-

թական կռիւները: Եւ երբ մենք զէնքերի պատրաստութիւններ էինք տեսնում, աներուակայելի դժարութիւններ յաղթելով ժողովուրդն էինք զինում եւ ըստ կարելոյն խոյս տալիս ընդհանուր պաշտպան, մասայսօրուայ ընդհանուր ասպտամբութեան պաշտպան, մասնակի շարժումների հակառակորդ «գործիչներն» էին, որ մի քանի անպատրաստ, անվարժ, միամիտ մարդկանց ձեռքը դնում էին գէտից-գէտից հաւաքած անպէտք հրացաններ եւ շտապով «գործի» մղում... Իսկ մենք՝ դաշնակցականներս անգործունեայ, թմբած, վախկոտ արարածներ էինք, որովհետեւ գէմ էինք նրանց աչք. շաղկապ հրախաղութեան...

Ընդհանուր ասպտամբութեան հարցը ներկայումս քաղցր հրապուր է բարեսիրտ ուսուցիչանների համար. պատրական յեղափոխական փարիսեյիներին իրենց տեղը տաքացնելու եւ լաւ միջոց աղղի թշնամիների ձեռքում՝ մեր յեղափոխական կեանքն իրապառ մեռցնելու:

Թո՛ղ յեղափոխութեան թշնամի այդ յեղափոխականները դատապարտեն մեր գործունէութիւնը. — մենք չենք չեղել մեր ճանապարհից, մե՛ղ հետ է ժողովրդի յեղափոխական մասը: Թո՛ղ կաշից դուրս գան ասպտացանները. մեր ումբերի վնասակարութիւնը. — մենք կը շարունակենք ան ու գողի մէջ պահել մեր թըշնամիներին: Թո՛ղ դրանք խրատեն մեզ լուռ ու մունջ մնալ, չմասնել մեր գոյութիւնը, — մենք կը շարունակենք պաշտպանել ժողովուրդը քիւրգ աւազակներից: Թո՛ղ սպառնան մեզ ընդհանուր կոտորածների գուշակութիւններով. — հաստատ գիտենալով, որ սուլթանի համար անարական են աշխիները, երբ ցանկութիւն կայ կոտորածներ առաջ բերելու — մենք կը շարունակենք մեր կռիւը թշնամի քրդերի հետ: Չնշելով նրանց մի մասը, սարափ տարածելով միւսների վրայ, մենք «բարեկամ» կը դարձնենք վերջիններին — մի երեւոյթ որ արդէն սկսել է տեղի ունենալ վասպուրականում, Խանասորի կռիւի յետոյ:

Մեր անցեալի խուլ պատրաստութիւնները դատապարտում էին. ներկան արդարացրեց մեր անցեալը — այսօր թշնամին զգում է մեր ուժը: Թո՛ղ հիմա էլ դատապարտեն մեր մասնակի շարժումները, հէնց այս մասնակի շարժումներով մենք կը հաննենք ընդհանուր ասպտամբութեան բաղձալի օրին — եւ ասպական դարձեալ կարդարացնի մեզ:

Յ Է Դ Ա Յ Ի Ն Ե Ր Ի
Ա Ր Ի Ի Ն Ա Ղ Զ Ա Կ Ա Տ Ա Մ Ա Ր Տ Ը
Խ Ա Ն Ա Ս Օ Ր Ի Լ Ե Ռ Ն Ա Գ Ա Ե Տ Ո Ւ Մ

Կ Ո Ւ Ի Ը *)

Թնդաց Խանասորը. հարիւրաւոր հրացանների միակազ որոտը ցնցեց շըջակայքը, արձագանգ գտնելով սեպացած ժայռերուն Աեանքը տեղի տուաւ մահուան... — «Մի խնայէք փամփուշտին» եղաւ հրամանատարի երկրորդ ու անմիջական հրամանը եւ մօսնի արա-

*) Շարունակութիւն համար 12-ից.

գաձիգ հրացանները աչք թարթելու ժամանակ չէին տալիս: Արկուտի արագութեամբ և աւելի խիտ քան կարկուտը, թափուում էին նրա գնդակները մահ սփռելով: ամէն կողմ: Նոյն գնդակը մի անգամից ծակում անցնում էր վրան, մարդ և անասուն՝ չհանդուրժելով իր առջև ոչ մի արգելքի...

Մի ընդհանուր վայնասուն էր որ բարձրացաւ վրաններից. օդը թնդում էր լացի, կոճի և ողբի աղիողորմ աղաղակներից... Բայց գնդակահար, թաւալալոր ընկած դիակների օրհասական հոնդիւնները վայրենի ոգևորութեան բոցն էին միայն արծարծում... վրէժխնդիր ֆէդայու սիրտը քար էր դարձել:

Կրակ տեղացէք, սնուաւոր կրակ,
Փայտ մեր վէտերին, սուստ է զնուակ...

Երգում է նա և հանդիստ չի տալիս իր հրացանին, որին՝ տաքութիւնից ձեռք դպցնել չի լինում:

Այդ քառասական իրարանցումի մէջ տղամարդկանցից ոմանք աշխատում են փախչել վրաններից, բայց իզուր որը վրանի դռանն է ընկնում, որը վրանի առջև, մէկը մի քայլ հեռու միայն, միւսը կէս ճանապարհին: Աւելի կատաղիները դուրս են թռչում վրաններից և շտապում դէպի հարաւ ձգւող քարաբլուրները, այնտեղից մահ սփռելու իրենց հանգիստը վրդովողի գլխին: Ատուկ ճարակութեամբ վեր էին մագլցում նրանք լեռի քարերից, բայց ազատել 500 տարի տանջւած մի աղբի վրէժխնդրութիւնից, որ այսօր խրոխտաբար գլուխ է բարձրացրել — ջնորք չէ՞ դա: Եւ մերոնց գնդակները քարերին են մխում այդպիսիներին: Երկնային պատուհասի վայրկեանը հասած էր և նրանք շանթահար գլորում էին...

Հրացանաձգութիւնը այդպէս անընդհատ շարունակելից մօտ 15 րոպէս վրանների մէջ ձայները նւաղում էին հետզհետէ: Եւ տանեակ հազարով գնդակներ իզուր չէին արձակւած... Բիրտրերը գրեթէ ոչ մի ընդդիմադրութիւն չարին վրանների միջից, մի քանի գնդակ միայն ստացանք այս ու այն կողմից և այն էլ մէկ թէ երկու անգամ և ոչ աւելի:

«Դէպի վրանները՝ լսեց այդ միջոցին ընդհանուր հրամանատարի ձայնը: Ֆէդայիները միահամուռ «ուռուռ» գոչեցին և գրոհ տւին վրանների վրայ՝ կենդանի մնացողները կոտորելու: Նախօրօք արձակւած որոշ հրամանի համաձայն՝ խստիւ արգելւած էր՝ սպանել կամ վիրաւորել կանանց և երեխաներին: Եւ այդ հրամանը որ արշաւող բանակի բարոյական բարձրութիւնն է ցոյց տալիս, ամենայն բարեխղճութեամբ կատարւեց: Վրանները հրացանի բռնած ժամանակ կանայք և երեխաներ իհարկէ կոտորւեցան. բայց դա անխուսափելի էր ռազմագիտական տակտիկի տեսակետից: Իսկ այժմ հանգամանքը տարբեր էր. այժմ հնարաւորութիւն կար նրանց խնայելու, և խնայեցին:

Յուզիչ և միանգամայն բնորոշ է հետագայ դէպքը որը կարելի չէ լռութեամբ անցնել: Հարիւրապետի օգնական Ա. Կ. Ե. (Արիստակէս Զօրեան), — որ այդ կրուկի մէջ տարաւ քաջութեան դափնին, — վրանների մէջ մտնում է թէ չէ, առաջին հոգան է լինում՝ կտրտել մի քանի կենդանի մնացած հորթների պարանները և աղաւել նրանց կոտորածից:

Մի ֆէդայի տեսնում է, որ ընկերներից մէկը սպա-

նել է ուզում՝ երկու երեխայի, որոնք անկողնու մէջ նստած ապուշ-ապուշ նայում են իրենց շուրջը: Իսկոյն անցնում է երեխաների առաջ, հրացանն ուղղում է ընկերոջ կրծքին և սպանում:

— Եթէ դու կը յանդգնես ձեռք դպցնել այդ երեխաներին, ես էլ քեզ կըսպանեմ:

Մինչդեռ մի քանի րօպէից յետոյ այստեղ ու այնտեղ այրւած վրանների ծուխն է սկսում բարձրանալ քուլայ-քուլայ, մեր յառաջընթաց գունդը կատաղի կուկ է բռնում՝ սպիտակ վրաններում ապրող զինւորների հետ: Բայց կարճ ժամանակում, այդտեղ էլ դադարում է կեանքը և բոլոր վրանները մեր ձեռքն անցնում: Շատերի ձեռքում հրացանը դաշոյնի է տեղի տալիս: Ցանջւած ազգի վրէժն ու անմահ ընկերների քաղցը յիշատակը վառել են ֆէդայուն: Նոր կեանք ստեղծելու նըպատակով մահ է սփռում՝ նա իր շուրջը: Անպարտ կանայք և երեխաներ միայն ազատ են մնում՝ ֆէդայու կատաղութիւնից: Մէկը միւսի ետևից խորտակում ու այրում են վրանները: Հիմնիվեր կործանում են նաև Շարաֆ բէյի վրանը:

Ընդհանուր հրամանատարի մեծ հոգսերից մէկն էլ լինում է ստուգել, թէ արդեօք սպանւած է Շարաֆ բէյը, թէ յաջողել է փախչել: Այդ նպատակով նա իր մօտ պահած է լինում աղբակեցի մի ֆէդայի, որ Շարաֆի ծառան լինելով առաջ՝ շատ լաւ էր ճանաչում այդ արիւնհարու ցեղապետին: Գրոհ տալուց յետոյ՝ հրամանատարն անմիջապէս ուղարկում է աղբակեցուն սպիտակ վրանների մէջ դիակները քննելու և իրեն լուր բերելու: Շարաֆ բէյի վրանը մտնելով աղբակեցին տեսնում է կամ տեսնել է կարծում՝ սրան վիրաւոր ընկած և կնոջ՝ կենդանի: Մեծագոր տիկինը — Շէյխ Համիդի աղջիկը — ճանաչում է իր նախկին ստրուկին և նրա ոտքերն ընկնելով՝ աղաչում է:

— Դու մեր հացն ես կերել, ազատիր ինձ և ամուսնուս: Ես հայ եմ, կը գամ ձեզ հետ, տարէք ուր որ կ'ուզէք, միայն խնայեցէք մեզ:

— Ոչ ոք քեզ չի վնասի, իսկ ամուսնուդ խնայել վեր է իմ ուժից. եթէ կարողանայի էլ, չպէտք է անէի պատասխանում է ֆէդային և մի վերջին գնդակ ևս զարկում Շարաֆին:

Շարաֆի վրանի հէնց կողքին, մի ուրիշ փառաւոր վրանում՝ կուշ էր եկել հարիւրապետ Արդիւրահաման էֆէնդին: Նրա շուրջը փռւած են իր հաւատարիմ զինւորների անշնչացած դիակները: Ցեանելով մերոնց,

— «Ես քիւրդ չեմ, ես զինւոր եմ, մի սպանէք ինձ՝ աղաչում է էֆէնդին:

— «Իհարկէ պէտք է խնայել քեզ՝ պատասխանում են մերոնք և շանստակ անում:

Թիւրքի միամտութիւն ինչ շուտ մոռացաւ, որ չարամահ խողխողւած հայ երեխաներն էլ, մատաղ կոյսերն էլ իր ոտներն ընկած՝ խնայել էին խնդրում: Այդ մատաղ կեանքերի վրէժն էր որ եկել էր հիմա պատժելու իրեն:

Անիւր շարունակում էր կատաղի ոգևորութեամբ ծուխի և արիւնի մէջ շաղախւած, աչքերը կարմրած, ֆէդայիները կոտորում էին աչ ու ձախ, գետին էին տապալում հանդիպողին:

Մի ֆէդայի սկսում է «թամզարա» պարել

— «Ի՞նչ ես անում» հարցնում են ընկերները:

— «Ոտքիցս վերաւորւած եմ և դրա համար եմ պարուստ»

Եւ իրաւ, գնդակը ջախջախել էր նրա ոտքի թաթը: Եւ դեռ նրան չէին ուզում կուրի տանել իրեւ թոյլ և անպէտք մարդու...

Մի քիչ հետո՝ մի վրանի մէջ լսուում է մի ուրիշի մոլեգին ձայնը. «Այս իմ կնոջ փոխարէն, այս իմ որդու փոխարէն...» և խփում է նա ու վայր ձգում չորս հոգի:

— «Ես իմ պարտքս կատարեցի, այլևս ցաւ չունեմ, եթէ մեռնեմ» մոռնում է Ֆեդային, դուրս գալով վրանից:

Յարձակումը այնքան անակնկալ էր և յանկարծական, որ թշնամին, — որոնց մէջ քիւրդ-համիդիական հագուստի հետ նկատուում էր նաև թիւրք գինորի համազգեստը, — սկզբում միանգամայն շփոթեց, շշկեց և գլուխը կորցրեց: Այդ պարագայից օգուտ քաղելով մենք աւելի ևս արագացրինք հրացանաձգութիւնը, որպէսզի թշնամուն ժամանակ չտանք իր ուժերը կարգի բերելու: Երկար ժամանակից յետոյ միայն, քիւրդերից 10-15 հոգի դուրս պրծան, որը լոկ գլուխն ազատելու և որն էլ հարևան քիւրդերից և մերձակայ պահականոցից օգնութիւն խնդրելու:

Լոյսը բացւել էր արդէն... Արևը յաղթական բարձրանում էր Արաուլի ետևից: Իր ճառագայթները խաւարը հայածում էին, խաւարի որդոց կորուստը հաստատելու... Խանասորի դաշտը մի անսովոր՝ ահաւոր տեսարան էր ներկայացնում. խորտակւած և այրւած վերաններ, որոնցից դեռ շարունակ բարձրանում էր մուխը... Հարիւրաւոր դիակներ, փռւած այդ բեկորների տակ... և արիւնը մոխրի հետ խառն՝ վտակներով հոսելիս... Մի կողմ վերաւորներ ես տեսնում, որոնք աղէկաւոր հառաչով գետինն են պռճոկում: Աւրիշ մի տեղ տեսնում ես խելագարի նման դէս ու դէն վազող մարդիկ, որոնք իրենք էլ չեն իմանում թէ ինչ են անում: Գնդակը չի խնայել նաև կենդանիներին. մեծ թւով ըսպանւած են կով, եղ, հորթ, ոչխար, այծ, ձի. իսկ սրբանց վերաւորների ծանր տնքոցը քարերն էր ձաքեցընում. խեղճ կենդանիներ...

Թշնամին զօրեղ դիմադրութեան էր սկսում պարստուել:

Կուրի տեղից մի քանի հազար քայլ հեռաւորութեան վրայ, թէ աչ և թէ ձախ կողմում, կային մի քանի վերաններ, որոնք շղթայից դուրս էին մնացել: Իրանցից մի քսան երեսուն հոգի բլուրների ետևով եկան և բռնեցին վրանների հարաւային կողմի քարքարոտ դիրքերը և մեր տղերքը վրանների մէջ եղած ժամանակ կրակ էին անում նրանց վրայ: Իսկ արևմտից՝ աջակողմեան վրանների քիւրդերը գնալով աւելի և աւելի բազմաթիւ էին դառնում և աշխատում էին բռնել Արաուլի ստորոտի դիրքերը, որպէսզի գրաւած լինելով մեր առջևի և ետևի լեռները, մեզ թողնէին դաշտի մէջ և մինչև վերջին մարդը կոտորէին:

Տափարակ դաշտի վրայ երկար մնալը անստուծիւն կը լինէր. շուտով մենք գործ պիտի ունենայինք օգնութեան եկող թէ քիւրդերի և թէ տաճիկ կանոնաւոր զօրքի անհամեմատ բազմաթիւ հրոսների հետ: Անհրաժեշտ էր ժամ առաջ դիրքեր գրաւել նորեկների հետ կուրը շարունակելու համար:

— «Տղերք, դէպի դիրքերը» որոտաց հրամանատարի ձայնը, և վրանների մօտ կուռղներից մի մասը շտապեց դէպի դիրքերը:

Պատերազմական խորհրդի յատուկ կարգադրութեամբ, յարձակումն սկսելուց առաջ, մանր խմբեր արդէն գրաւած էին նահանջի տեսակետից կարևոր համարւած կետերը: Հեծելախմբի վրայ էր դրւած դիրքեր գրաւելու պատասխանատու և ծանր գործը, և նա փայլուն կերպով կատարեց իր ստանձնած պարտականութիւնը: Յարձակման դեռ սկզբին՝ հեծելախումբը, որ բանակած էր կուրի վայրից 200 քայլ հեռաւորութեան վրայ դէպի հիւսիս լեռան ստորոտը, — կոտորեց իր շղթան և երկու մասի բաժանւելով՝ մի-երկու հազար քայլ դէպի յետ քշեց և գրաւեց դաշտի երեսին բարձրացող երկու քարքարոտ բլուրներ, որտեղից կարող էին տեսնել աչ և ձախ կողմերը, և եթէ ձիաւորներ մօտենալու լինէին՝ նրանց առաջն առնելու:

Դեռ հետևակները նոր էին յարձակւել վրանների վրայ և հեծելախմբի երկու մասերը գտնուում էին արդէն այդ նոր դիրքերի մէջ, երբ տեսնեցաւ հրամանատարի օգնականը, որն ամենայն արագութեամբ ձին քշում էր դէպի հեծելախումբը: Նա նկատել էր, որ 50-ի չափ քիւրդ ձիաւորներ հեծելախմբի աջ կողմից, այն է արևմտից մօտենալով՝ մի պտոյտ էին գործել բռնելու համար Արաուլի ստորոտի ամենաբարձր դիրքը, որ այդ ժամանակ դատարկ էր: Օգնականը այդ մասին յայտնեց թէ չէ, հեծելախմբից երկու հոգի ջոկեցան — սրանցից մէկը քահանայ — և ուղղը գծով սլացան դէպի այդ բլուրի գագաթը, ուր հարկաւ աւելի շուտ հասան, քան քիւրդերը, որոնք ստիպւած էին մի պտոյտ անել: Ամբողջ մի ժամ այդ երկուսը դիմադրում են այդտեղ քիւրդ ձիաւորներին և թոյլ չեն տալիս դիրքին մօտենալու: Քիւրդերը կորցնելով իրենցից մի քանիսին և տեսնելով որ անկարելի է մօտենալ բլրին, յետ են դառնում և ուզում են աւելի մեծ շրջան անելով՝ գրաւել այդ բլրի և Արաուլի գագաթի մէջտեղերում գտնւած դիրքերը. բայց թողնում են մի քանի հոգի բլրի ստորոտում Ֆեդայիներին զբաղեցնելու, մինչև միւսները տեղ կը հասնեն:

Քիւրդերի այդ մտադրութիւնը ևս գուշակում են մերոնք և լուր տալիս հեծելախմբին, որն անմիջապէս 5 հոգի արագաըջաւ օգնութեան է հասցնում երկու ընկերներին:

Այդ ժամանակ հնչել էր արդէն նահանջի փողը և տղերքը խումբ-խումբ վերադառնում էին վրաններից: Արևմտեան բլուրների ետև եղող քիւրդերը, տեսնելով որ հետևակները քաշւում են հետցհետէ, կատաղութեամբ արձակում էին հրացանները այդ հինգ հոգու վրայ, բայց չէին համարձակւում դաշտ իջնել: Գնդակները աչից ու ձախից սուլում էին նրանց կողքով, մինչդեռ նրանք քշում էին ձիերը դէպի Արաուլի ըստորոտը: Խումբը անմնաս հասաւ իր երկու ընկերների մօտ, որոնք կատաղի կուրի մէջ էին:

— Ըր, կուրներդ շատ տաք է երևում, դիմում է նրանցից մէկը քահանայի ընկերոջը, որ մի նախկին վաճառական էր:

— Կուրս որն ա... պատասխանում է նա, կոտորում ենք էս շան-ծնունդներին:

Օգնութեան հասնող հնգից մէկը, որ հեծելախմբի

Տրամանատարի օգնականն էր, մնում է երկսի մօտ, որպէսզի դիւրութեամբ կարողանան Տեառ պահել քիւրդերին դաշտի մէջ և ապահովել Տեառակների նահանջը: Միւս չորսը սկսում են բարձրանալ լեռը՝ դիրքերը բռնելու և առաջն առնելու այն քիւրդերի, որոնք մի աւելի մեծ շրջան գործելով՝ ուզում էին բարձրանալ այդ կէտերը: Մինչև քիւրդերի հասնելը, մեր տղերքը արդէն շատ առաջ գրաւել էին այդ դիրքերը. քիւրդերը ապշած, լուռ ու մունջ յետ դարձան առանց հրացան արձակելու:

Մեծ էր ընդհանրապէս քիւրդերի զարմանքը, երբ որ դիրքը որ հասնում էին, մերոնց կրակին էին հանդիպում: Նրանք շփոթեցան բոլորովին. փախչող փախչողի էր, գլորում են ձին ու ձիաւորը ահագին բարձրութիւնից ու ձորերը դիակներով լցնում: Մեր նոր հրացանները հօ, հրաշքներ էին գործում: Նրանց գնդակները մերոնց չէ հասնում, իսկ մեր մօսինը 2,700 քայլից ձիաւորներ է գրորում: Ուր փախչեն, ինչ անեն: Գընդակ է որ գալիս է ձարները կտրած. քշեցին դէպի Քաւրաւա բլուրը, որտեղից հեշտ էր մերոնց գնդակի կայելը: Բայց այնտեղ էլ Պիծի-Աշոտն ու ասորի Եւնանն են հսկում իրենց ընկերների հետ. բոլորովին անսպասելի կերպով կռի են բռնում և այդտեղ:

Այս ժամ շանցած սկսաւ երևալ նահանջող Տեառակների շարքի ծայրը. նոյն ձանապարհով որով եկել էին չորս ձիաւորները, նրանք ևս բարձրացան ամենայն ապահովութեամբ և անցան Արաուի բարձրագոյն գագաթները, որոնց պահպանման համար նախորդ գիշերը արդէն տասը ընկեր էր թողւած:

Իհարկէ այդ տասը հոգին չէին կարող գրաւել բոլոր դիրքերը և Տեառաբար Տետոցհետէ հասնող Տեառակները ցրու էին գալիս զանազան ռազմագիտական կէտերի վրայ, որպէսզի բոլորովին անկարելի դարձնեն քիւրդերին մի քայլ անգամ դէպի վեր առաջանալ:

Այսպէս ուրեմն բանակի մի մասը զատուելով՝ հեծելախմբի աջակցութեամբ դիրքեր գրաւեց գլխաւոր ուժի վերադարձն ապահովելու, իսկ այդ մեծագոյն մասը տակաւին զբաղւած էր վրանների մօտ յիւր հաշիւը՝ վերջացնելով . .

Օգնութիւն ստացած թշնամին այժմ անհամեմատ ահագին թիւ էր կազմում:

Երկար օրերով վատտակած, ծանր բեռը շալակին և այն էլ տափարակ դաշտի վրայ. գործ ունենալ թւով անհամեմատ բազմութիւ թշնամու հետ, որ թէ յոգնած չէ և թէ ձիով, և ինչ որ գլխաւորն է՝ ծանօթ շրջակայքի ծակ ու ծուկին — շատ էլ հաճելի չէր: Հարկաւոր էր շտապել դէպի դիրքերը, մանաւանդ որ վերանների հետ «մեր հաշիւը» գրեթէ վերջացրել էինք: Արանների մեծագոյն մասը քար ու քանդ էինք արել մի մասը հրդեհել բնակիչներից արական սեռը կոտորել: Թէև կողպատելն արգելւած չէր, բայց աւարի չը տրեցան վրանները. ֆէրային իր արժանապատուութեան հակառակ է համարում այդ, նա աւազակ չէ: Տղերքը վրաններից վերցրին միայն այնպիսի իրեր, որոնք կարող էին յիշատակ լինել իրենց յաղթութեան. օր Շարաֆ բէյի սուրը, ուսնոցները, պաշտօնական գլխարկը, Շարաֆի և Արդիւրահմանի շքանշանները, և համբիէ գուռերը կազմուել համար սուլթանի Շարաֆին տւած հրովարտակը: Իսկայէս աւար կարելի է համարել բա-

ւակնաւապի ձիաններ և 10-12 գոմէշ՝ մեր վիրաւորներին ու յոգնածներին յետ տանելու համար: Մեզ հետ վերցրինք նաև հրացաններ, որոնցից շատերը արմենական նահատակներից էին յափշտակած: Այն հրացանները, որ հնարաւորութիւն չունեցանք վերցնելու, ջարդ ու փշուր արինք: Վարօն այդտեղ էլ մեծ ծառայութիւն արաւ մեզ. լինելով հմուտ զինագործ, նա վայրկենաբար անգործածելի էր դարձնում իր ձեռքի տակ ընկած բոլոր հրացանները, նրանց էական մասերը փչացնելով:

Երեք վիրաւոր ունէինք:

Մեզ համար ամէն բան մինչև այդ կէտը շատ յաջող էր անցել. մենք ամէն տեղ կանխել էինք քիւրդերին, որոնք այժմ գնալով աւելի և աւելի բազմանում էին և իրենց թւի վրայ յոյս դրած՝ աւելի կատաղի յարձակումներ էին գործում: Մեր գլխաւոր գործը պիտի լինէր հմուտ տակափիկով պաշտպանել տղերանց վերջին խմբի նահանջը դաշտից, որովհետև քիւրդերը ետևից հանգիստ չէին տալիս:

Վուրը շարունակում էր անխնայ և կատաղի կերպով: Տեսարանը ոգևորիչ էր: Դաշնակցութեան դրօշակները յաղթական ծածանում էին ամպածրար լեռների կատարներում: Փէրայինները անհուն յափշտակութեան և հրճանքի մէջ կուում էին դիւցազների պէս. . .

Շարաֆի յանկարծական անկումը, և այն էլ Փլահի ձեռքով, կատաղեցրել էր օգնութեան եկողներին: Աշիւրաթի հպարտութիւնը և գուցէ նոր հրացաններ ձեռք բերելու ծարաւը դրդում է նրանց գործ տալու նահանջողների վրայ: Վարժես այդ ժամին էին սպասում մերոնք. ամէն մէկը մի քար իր առաջը դրած, գնդակ է որ թափում է նրանց գլխին: Ընկնում են քիւրդերը, խրտնում են ձիերը և հարադատ տէրերին ոտի տակ առնելով դէս ու դէն վազում. . . «Պատուի տեղ է» կանչում են մերոնք և կրակ տեղում. . .

Պակաս կատաղութեամբ չէր կուում սակայն և թրշնամին. նրա միախուռն արձակած գնդակները, թափելով մեզ շատ մօտ տարածութեան վրայ, փշուրում էին քարերը, քանդում հողը և փոշու ամպեր բալձրացրելով երկինք: Այդպէս արձակելու ընդունակ է միայն կանոնաւոր զինուորը և ակներև էր որ թշնամիների թրւում գտնուում էին նաև տաճիկ զինւորներ, որոնք օգնութեան էին եկել պարտւած թշնամուն:

Չնայելով կրակի այդ հեղեղին, մերոնք օրինակելի սառնասրտութեամբ անվերջով նշան էին բռնում և առանց շտապելու արձակում հրացանը: Մեզից ամէն մէկը աշխատում էր որ իր արձակած գնդակը անվերջ իր նպատակին հասնի, և իրաւ թշնամիներից շատ շատերը մէկը միւսի ետևից թաւալլոր ընկնում էին գետին: Թշնամու կողմից ամէն անգամ մէկը ընկնելիս՝ ու գեորութեան և հրճանքի աղաղակներ էին դուրս պրծնում մեր կրճքերից:

— «Կեցցէ Դաշնակցութիւն», գոչում է մէկը գլորելով մի քիւրդի:

— «Կեցցէ հայ յեղափոխութիւնը» աղաղկում է միւսը և Ֆէրայինների ամբողջ շարքեր ահեղ գոչումներով ձայնակցում են իրար. . .

Մինչգեռ նորանոր խմբեր գալիս սոււարացնում են թշնամու արդէն ահագին թիւը, մերոնք էլ աւելի էին ոգևորում և իհեծուկս նրանց որոտաձայն երգում:

Կուեցէր, աղերք, կուեցէր քաշ-քաշ
Մսկեսեր սրտով թշնամու առաջ...

Եւ երկարում են ձայները, երկարում, և բարձրակա-
տար, ու անդնդախոր հայ լեռները նրանց արձագանգը
շատ հեռու են տանում... Կրկնապատկում է ֆէդա-
յու ոգևորութիւնը, իսկ թշնամին սարսափահար է լի-
նում այդ անզուսպ ոգևորութեան առջև. նրա մտքի
մէջ վերստին կենդանանում են առասպելները ֆէդա-
յու գերբնական ուժերի մասին.

— Սատանի նման ճարպիկ, հնարագէտ և ուժեղ է
ջան-ֆէդային. գնդակը չի օգնում նրա դէմ. ընկնում
է նա, բայց դարձեալ կեանք է ստանում՝ ոգիների
շնորհիւ... «

Սարսափից չի համարձակում նա մտ գալու... լի-
նում են բացառիկ խմբակներ, որոնք յանդգնաբար յար-
ձակում էին մեզ վրայ, բայց մեծ կորստով յետ էին
փախչում. իսկ մեծագոյն մասը գլուխը կորցրած, շարու-
նակ այս ու այն դիրքերն էր փախչում. ֆէդայու գնդա-
կը հանգիստ էր տալիս նրան...

Նահանջը կատարում էր կանոնաւոր և զինւորական
կարգով: Բանակի մի մասը պառկած՝ արագ հարւած-
ներով զբաղեցնում էր թշնամուն, ժամանակ տալով
միւս մասին անջնաս՝ դիրքերը բարձրանալու. երբ ա-
ռաջին յարմար դիրքը գրաււած էր լինում, այնուհետև
միևնոյնը անում էին բարձրացողները, յետ մնացածնե-
րին ժամանակ և դիւրութիւն տալով նահանջելու:

Այդ վերին աստիճանի անշփոթ և կանոնաւոր նա-
հանջին ենք պարտական գլխաւորապէս, որ մեր բանա-
կը առանց զգալի կորուստի դաշտից բարձունքը ելաւ.
չորս թանկագին ընկերների դիակները միայն թողել
էինք դաշտում...

Եւ անկարող զգալով արդէն Արաուլի բարձունքում
ամրացած գլխաւոր ուժի վրայ յարձակելը թշնամին կա-
տաղաբար ընկնում էր ստորոտում. ուշացած ֆէդայի-
ների վրայ, գոնէ նրանցից իր վրէժն առնելու: Բանակի
սարը քաշւելուց օգտւելով քիւրդերը կարողանում են
ձիերից իջնել և մանել քարերի ետևը: Կուրը տաքա-
նում է. շատ տեղ մերոնք կուռում են 20 քայլից: Իզո՛ւր
հրամաններ է տրւում վեր շտապելու, մերոնք առիւծ
են կտրել. ո՞վ կարող է նրանց քարերից պոկել: Տեղ-
տեղ նրանք դուրս են գալիս իրենց դիրքերից, յարձակ-
ւում թշնամու վրայ, ոչխարի պէս առաջ արած քշում,
հեռացնում և կրկին վեր բարձրանում...

Յուսահատ՝ օրհասական կուրներ տեղի ունեցան
այդտեղ և այդտեղ երևան եկաւ իր հոգու ամբողջ
մեծութեամբը և անվկանդ քաջութեամբը Կարօն,
որ իրաւամբ օրւայ հերոսը հանդիսացաւ:

Նա շատ վաղուց ծարաւի էր թշնամու արիւնին: Ա-
ռաջին անգամ մասնակցելով յեղափոխական կուրին՝ տեն-
դային արագութեամբ և մոլեգին յանդգնութեամբ շա-
րունակ մի դիրքից միւսն էր վազում, որոնում թշնա-
մուն աւելի մօտիկ դիրքեր, կարելի եղածին չափ մեծ
թւով քիւրդ կոտորելու համար: Առաջնակարգ հրացա-
նաձիգ լինելով՝ նա մահ էր սփռում իր հասած տեղը
և թշնամին սարսափած՝ յետ էր փախչում Կարոյի առ-
ջև: Բայց նա չէր յագնում. առանց երկար մտածելու
իջնում էր իր դիրքից և բոլորովին միայնակ՝ իբր մարմ
նացեալ վրէժխորութիւն հալածում քիւրդերին:

Այդ վտանգաւոր քայլերի ժամանակ իզո՛ւր ընկեր-

ները ձայն էին տալիս նրան, զգուշացնում, նոյն իսկ ըս-
պառնում ուշ չէր դնում Կարօն, բաւական էր որ մի
պատեհ առիթ ներկայանար թշնամու հետ կուելու, ըն-
կերներ նեղ դրութիւնից ազատելու — և ահա՛ այնտեղ
էր Կարօն:

Բանակի մեծագոյն մասը արդէն անառիկ դիրքերում
էր գտնւում և հեծեալներից քահանան ու իր ընկերը
վաղուց հեռացել էին Արաուլի ստորոտի դիրքից, նրա
պաշտպանութիւնը յանձնելով նորեկներին, որոնք հեր-
թով կուռում էին այդ դիրքի վրայ և բարձրանում, թող-
նելով այդ գործը ուրիշ յաջորդներին: Այսպէս շարու-
նակաբար մէկը միւսին յաջորդելով, վերջին կուռող լի-
նում է Փար-Հատը: Սա էլ տեսնելով որ ինքը միայնակ
է և կարող է նեղն ընկնել, օգնութիւն է խնդրում վեր-
ջին խմբի մէջ գտնւող 20 տարեկան մի երիտասարդից՝
Սաղաթէլից: Երիտասարդը յօժարութեամբ նստում է
նրա կողքին, քարի ետևը և այդ երկուսը շարունա-
կում են կուռել և յետ պահել թշնամուն, մինչև որ
խմբի վերջին մարդը ապահով կերպով բարձրանում է
լեռը:

Այդ երկուսի դրութիւնը հետզհետէ վտանգաւոր է
դառնում: Մի խումբ քիւրդ զարտուղի ճանապարհներով
և աննկատելի կերպով դիրքից-դիրք առաջ գալով՝ մօ-
տենում է նրանց և պաշարում: Փար-Հատն ու Սաղա-
թէլը չէին կարող այլևս դուրս դալ քարերի տակից
լեռը բարձրանալու համար, իսկ այնտեղ երկար մնալն
էլ մահ էր նշանակում: Կարօն, որ այդ երկուսից մօտ 2,000
քայլ հեռու՝ բարձրում ամրացած է լինում, հաստատ
գիտէր որ ուշացած ընկերներ կան և թէ Փար-Հատը
ցածրում մնացածների գալուն է սպասում: Սակայն ըն-
կերների ուշանալը Կարօյին մտատանջութեան մէջ է ձը-
գում, և նա իր դիրքից բարձրանալով, նկատում է նը-
րանց պաշարւած լինելը: Գուշակելով նրանց վտանգա-
ւոր կացութիւնը, իսկոյն իր մօտ եղած միակ ընկերին
ուղարկում է հրամանատարի մօտ օգնութիւն խնդրելու:
Այդ ժամանակ հրամանատարը բանակի հետ գտնւելիս
են եղել բաւական հեռու, 3-4 ժամայ հեռաւորու-
թեան վրայ:

Օգնութիւնն ուշանում է... անհամբերութիւնը խեղ-
դում է Կարօյին: Այդ րօպէին Փար-Հատի դիրքի մօտ
արիւնշաղախ գետին է ընկնում՝ մեր ընկերներից մէկը:
Թանկագին ընկերը իր աչքի առջև ընկնելը այնքան
խորին տպաւորութիւն է անում Կարօյի զգայուն սրտի
վրայ, որ մոռանալով ինքն իրեն, արհամարհելով ան-
խուսափելի վտանգը, վճռում է միայնակ ցած իջնել և
օգնութեան հասնել պաշտպանութեան կարօտ ընկեր-
ներին: Եւ նա գնդակների տարափի տակ, կայծակի ա-
րագութեամբ ցած է դուրսում ուղղակի դէպի պաշար-
ւածները: Երբ այնքան է մօտենում, որ թշնամուն գըն-
դակահար անելն աներկբայելի է, առանց երկար խոր-
հելու կուռ է գալիս մի քարի տակ — իհարկէ ո՛չ այն-
քան ապահով տեղ — և սկսում է կայծակի արագու-
թեամբ կրակ թափել թշնամու պիւնին: Այդպիսով ժա-
մանակ է տալիս պաշարւածներին դուրս գալու իրենց
դիրքից և բարձրանալու: Իսկ թշնամին նրա հրացանի
անվրէպ հարւածներին չքիմանալով՝ թողնում է ու փախ-
չում: Կարօն ազատում է երկու ընկերներին, բայց դը-
րանով էլ չի գոհանում և օգնութեան հասած երեք ըն-
կերների՝ Կրետացու (Ասուածատուր Միրզայեան), Կրի-

գործի ու Յարութիւնի հետ սկսում է հալածել պաշարողներին՝ աւելի քան 14 հոգու և միայն ինքը ութը ձիաւոր է դրոշմը նրանցից:

Փար-Հատի դիրքի մօտ նահատակում են հետզհետե Ռուբէն Տէր-Արապետեան, զինւոր Արշակ Ոսկանեանը և յետոյ, ճանապարհին, այնքան հերոսաբար դիմադրող Սաղաթէլ խան Ջօհրաբեանը: Այս վերջինս էր որ Փար-Հատի հետ, առաւօտեան ժամը 9-ից մինչև 3 կէս օրից անց, կռիւ էր մղում երթնապատիկ աւելի զօրեղ թշնամու դէմ և այն էլ այն միջոցին, երբ բոլոր ընկերները անհետացել էին աչքից և ո՛չ մի տեղից էլ օգնութեան յոյս չկար: Հերոս Ֆէդային դիրքում 7 ժամ պաշտպանեց, իսկ ազատելուց յետոյ վերաւորում է երկու տեղից՝ կողքից և ոտքից: Թշնամին նրա ընկերներին ժամանակ չի տալիս վերջը կապելու, և մինչդեռ արիւնը առւի պէս հոսում է իր վերքերից, նա կուռում է և բարձրանում անդադար...

Ղերցներով նահատակած ընկերները զենքերը, ինչպէս նաև սպանած քիւրդերինը, մի-երկու ձի և վերաւոր ընկերին՝ Սաղաթէլին, Արօժ Փար-Հատի հետ հասնում է լեռան գագաթը, բանակի մօտ:

Այդտեղ, բանակում, արդէն սպանած էին կարծում բոլոր այդ անվեհեր ընկերներին, և կարելի է երևակայել թէ ի՛նչ անհուն ուրախութեամբ, արտասուքը աչքներին դիմաւորում էին նրանց: Բայց այդտեղ մի սև ամպ նսեմացնում է ընկերների հրձանքը: Հազիւ հասած՝ արիւնաբամ և ուժասպառ վայր է ընկնում Սաղաթէլը և երկու ժամից յետոյ, ընկերների տաք համբոյրների տակ աւանդում է իր մարմը հողին, իր սիրած Հայաստանի հողի վրայ: Նա այդ օրը կուռել էր արշաւանքի ամենից անվեհեր երիտասարդի կողքին, և սա ակնածութեամբ ու յարգանքով էր խօսում այն կատարեալ պաղարիւնութեան ու անվասութեան մասին, որ ցոյց էր տւել այդ պատանին տագնապի րօպէներում:

* * *

Ժամը 10-ը կը լինէր որ բանակի դիւաւոր ուժերը արդէն Արաուլ բարձրացած էին: Մերոնք գրաւել էին աւելի քան 12 դիրք, որոնցից ամէն մէկն էլ օրւայ մէջ ենթարկւեցաւ աւելի կամ նւազ բուռն յարձակումների:

Քիւրդերը, որոնք թիւը արդէն երկու հազարի հասել էր, ամբողջ օրը պտըտում էին լեռան շուրջը և դիրք դիրքի ետևից փորձում էին խլել մերոնց ձեռքից: Բայց շնայելով որ նրանք միշտ 300 կամ 400 ձիաւորով էին յարձակում գործում ամէն մի կէտի վրայ, — ուր անհամեմատ սակաւաթիւ էին մերոնք, — և հակառակ լեռնային կռիւներում իրենց ունեցած վարպետութեան, նրանք չյաջողեցան մեզ դուրս հանել և ո՛չ մի դիրքից: Ամէն մի յարձակումի նրանք կորուստ ունեցան և ստիպեցան յետ քաշւել մի ուրիշ կէտի վրայ փորձելու իրենց բախտը, բայց դարձեալ նոյն հետևանքով:

Կռիւը թէև չդադարեց, բայց նախկին կատարութեամբ էլ չչարունակեց. ամէն տեղ սկսաւ թուլանալ միայն արևելեան մի դիրքում — Թարաւա բլրում: — դեռ շարունակում էին խմբւել և կուռել: Կէս օրին այդտեղ է հասնում նաև արիւնխում շիկակ ցեղի պետ Ջաւար աղան: Աս անյայտ մարդ չէ: Ջաւարն այն ծանօթ աւազակն է, որ ամբողջ երկու ամիս ճարայի բեր-

դում պարսից կառավարութեան դէմ դնելուց յետոյ, ամբացաւ սահմանագիւղի սարերում և այնտեղից սկսաւ Սալմաստն ասպատակել: Առնելով Ֆէդայիների երևալու լուրը, այժմ եկել էր նրանց «կոտորելու»: Մի քանի հարիւր ձիաւորներ կուռում են մեր տասը ընկերների հետ, որոնք դիմադրում են հերոսի նման, մինչև մի խումբ էլ օգնութեան է հասնում նրանց:

Մի ուրիշ դիրքում, դեռ նոր էին նստել հանգստանալու, և ինչ են տեսնում. տասնի չափ զինւած քիւրդեր մօտիկ գագաթից իրենց են նայում: Նրանք մօտերքում ապրող քիւրդեր են, որոնք հրացանների ձայնին եկել են մի բան իմանալու: Նրանք, ինչպէս երևում է, սկզբում քիւրդի տեղ են ընդգնում հայերին, որովհետև հրացաններն ուսերից ցած չէին բերում: «Տղերք ջան, հասէք» կանչեց Ֆէդայիներից մէկը և 4-5 հոգի առաջ թռան: Քիւրդերն անմիջապէս դիրքեր բռնեցին, մերոնք էլ հասան և մի քանի րօպէից յետոյ արդէն կուռում էին մօտ քսան քայլից: Մերոնք համարձակութիւնը յանդգնութեան էր հասնում. շնայած անընդհատ տեղացող կրակին՝ նրանք դուրս եկան դիրքերից և քիւրդերի վրայ յարձակեցին հրացանների միասուռն հարւածով: Մի քիւրդ և երկու ձի արդէն կուռում էին մահահան հետ. տեսնելով որ մերոնք ձեռքից պրծնելը դժուար է, քիւրդերը թողին դիրքերն ու փախան: Մերոնք նրանց ետևից. թշնամին երկու զոհ ևս տւեց ու անյայտացաւ դիրքը մնաց մերոնց ձեռքում: Այդ միջոցին մեր ընկերներից մի ուրիշ խումբ էլ արևմտեան կողմում՝ Խանիկի դիրքում են թեթև կուռ բռնում և կորստով յետ մղում քիւրդերին:

Արդէն բոլոր դիրքերն ապահովւած են:

Թեթև խմբակներ — հետիոտն կամ ձիաւոր — շարունակ մի կէտից միւսն էին թռչում վտանգւած դիրքերը զօրացնելու և կամ ձիւն էին հասցնում կուռողներին:

Մինչ մերոնք մի մասը դեռ կատաղաբար կռիւ է մղում Թաւրաւայի բլրի վրայ, միւս մասը հանգստանում է:

Մի քանի դիրքերում կատարեալ անդորրութիւն էր տիրում: Եղբրքը հաւաքւելով իրար մօտ, բաց էին անում իրենց պարկերը, գաթա ու հալւա ուտելով ճաշում էին ու խօսակցում օրւայ եղելութիւնների մասին, և ընկած թանկագին ընկերներին յիշում... Այդ դիրքերում էլ հանգստանում էին նաև մեր վիրաւորները, նախնական խնամքներն ստանում: Բանակի Ֆէդայի-բժիշկը, թեկերը վեր քաշած, մտել էր իր բուն գերի մէջ. լուսնում էր նրանց վերքերը, դեղ դնում ու կապում:

Դեռ չմթնած՝ պատերազմական խորհուրդ գումարեց, պարզ էր խնդիրը. պէտք էր մնալ ու շարունակել կռուիւր թէ նահանջել:

Արշաւանքը հասած էր իր նպատակին: Մօրզնիցիները ընաջինջ եղած էին: Ֆէդայիների երևումը կայծակի արագութեամբ տարածւելով շրջակայքում՝ անլուր սարսափ էր ազդել մի քանի ժամում սահմանագիւղի մօտ գտնւած բոլոր վրանները տեղափոխւել էին երկրի խոր՝ ապահով տեղեր. կարծես մի փոթորիկ սրբել ու քշել էր դրանց բոլորին:

Բայց միւս կողմից՝ մինչև ժամը 4 — կէս օրից անց — բանակի շուրջը հաւաքւել էին մօտ 2,000 քիւրդ ձիաւոր, որոնց մէջ կային նաև Բաշ-Ղալայի տաճիկ զինուորներ: և դեռ սրանք 4 փարսախ հեռաւորութիւնից էին եկել: Եթէ հետևեալ օրն էլ նոյն տեղը մնայինք՝ եր-

կու օրւայ ճանապարհից, մինչև իսկ Վանի մօտաբնակ քիւրդերը օգնութեան կը հասնէին և կարելի է 10,000 հօգի շրջապատէին մեզ:

Այդ ասեմք զգայի տարբերութիւն էր ունենայ բանակի համար. դրանից աւելի մեծ թւի դէմ կարող էր նա պաշտպանել լեռը: Բայց ամէն մարդ իր ունեցած փամփուշտի կէսն արդէն սպառած էր: Կարօն արդէն իր 400 փամփուշտը վերջացրել էր ժամը 3-ին, և հետագայ կռիւների համար վերցրել էր միւս ընկերներից:

Բանակն ունէր հետևաբար ծայրայեղ դէպքում երկու օրւայ փամփուշտ և շատ-շատ մէկ օրւայ ուտեստ: Մէկ օրից յետոյ թշնամիների թիւը այնքան մեծ կը լինէր, որ ձեղքել-անցնել կարելի էր լինի, իսկ լեռան վրայ մնալ ու կուրել երկար ժամանակ անհնար էր փամփուշտի և հացի սակաւութեան պատճառով: Երկու պարագայում էլ — ձեղքէինք թէ մնայինք — եթէ բանակը ամբողջապէս չկոտորուէր, կը կորցնէր սակայն իր մեծագոյն մասը: Իսկ այդ կորուստը կը նսեմացնէր օրւայ փառաւոր յաղթութիւնը և Ֆէդայու առասպելական սարսափն էլ կը ոչնչանար քիւրդերի մէջ:

Եւ պատերազմական խորհուրդը բոլոր այդ նկատուների հիման վրայ, գրեթէ միաձայն որոշեց նահանջը:

Հրահանգ տրւեցաւ հարկւրապետներին, յիսնապետներին և տասնապետներին կարգի բերել իրենց մարդկանց և պատրաստ մնալ նահանջն սկսելու, մութն ընկնելուց յետոյ: Խաւարի մէջ հեռքները կորցնելու համար, կրակը պիտի դադարեցնէին և բաժան բաժան խրմբերով պիտի սկսէին նահանջը:

Իջնելու ճանապարհը արդէն ուսումնասիրած էր յիսնապետ Գուսմանը (ն.) մի ուրիշ ընկերոջ հետ. Արաուլի մէջքերից մէկն էր դա, որ երկու կողմում ձորեր ունենալով՝ հասնում էր այդպէս մինչև ստորոտը: Պաշտպանողական կուրի շատ յարմարութիւն ունէր այդ էջքը: Ապառաժէ դիրքեր, բնութեան ձեռքով ստեղծած, և քիւրդերի անընդհատ կռիւների միջոցին ևս արհեստական կերպով ամրացրած, կողք կողքի կպած իջնում էին մինչև մէջքի կէս ճանապարհը:

Այդ երկուքն էլ մնացին մինչև երեկոյ այդ էջքի մօտ, հեռւելով քիւրդերի շարժումներին, որպէսզի իսկոյն իմաց տային բանակին, եթէ սրանք փորձէին փակել նահանջի այդ ճանապարհը: Լաւ գիտենալով քիւրդերի խորամանկութիւնը և պատերազմական վարպետութիւնները, երկուքն էլ լարած էին պահում իրենց ուշադրութիւնը:

Մի բան, որ շատ կասկածելի էր դարձնում թշնամու բռնած դիրքը, այն էր, որ մօտ ութսուն ձիաւոր, հեռուն՝ մերոնց դիմացը, իջել էին և ձիերին արածացնում էին մարգագետնի մէջ: Նրանք կէս օրից առաջ միայն մի անգամ փորձել էին մօտենալ նահանջի համար որոշած դարին և տեսնելով որ գնդակ է գալիս այնտեղից՝ քաշուել էին հեռու, և այնտեղ կարծես լոկ հանդիսատես էին լինում կուրին: Նրանք ոչ յարձակում էին և ոչ մասնակցում կուրին, բայց հեռանում էլ չէին: Արևը մայր մտնելուց յետոյ միայն, նրանք հեծան իրենց ձիերը և գնացին դէպի պարսից բանակի սպիտակ վրանները, որոնք պարզ երևում էին լեռան գագաթից:

Յետոյ իմացանք, որ դրանք պարսից կառավարութեան բարեկամ քիւրդերից էին, որոնք լսելով կուրի ձայնը, բանակից եկած էին տեսնելու թէ ինչ է անցնում և երեկոյեան վերապարձան իրենց տեղը առանց մի գնդակ

արձակելու:

Կուրը երբեմն թոյլ երբեմն ուժեղ կերպով շարունակեց ամբողջ օրը: Երեկոյեան դէմ մեր դիմացի պարսկական բլուրների վրայ ասեղ ձգելու տեղ չկար, այնքան քիւրդեր էին ժողովել: օգնութեան եկողն այնտեղն էր իջնում: Ինչ էին մտածում դրանք, վերջին յարձակման էին պատրաստուում — ինչպէս իրենց սովորութիւնն է — արևի մայր մտնելուց առաջ: Ժամը 5-ի մօտ ամէն բան պարզեց: Երկու մեծ խմբերով գրոհ տւին նրանք մեզ վրայ Թաւրաւայի և Խանիկի կետերից: Երկրորդում մերոնք գործ ունէին նաև Խանիկից հասած թիւրք զինւորների հետ: Աերջին փորձն էր այդ, որ անում էին քիւրդերը մեր դիրքերը խլելու համար: Այդ ինչ վայրենի աղաղակ էր որ բարձրացրին նրանք. հապա՛ ձիերի խրինջիւնը, հրացանների ծուխն ու որոտը... Քիւրդը այդպէս է անում ամէն անգամ, երբ յուսահատ ուզում է նահանջել կամ վերջին փորձն անել թշնամին շփոթեցնելու և յաղթանակը խլելու:

Մերոնք դիմադրում էին հերոսաբար: Քիւրդերը իսպառ իրենց զուրկ կորցրին, երբ Թաւրաւայի ընկերներին օգնութեան հասան տղերքը. հիմա երկու կրակի մէջն ընկած էին նրանք. ուր էլ աշխատում էին փախչել, մեր յփ ն ո ո ո զ-գ տ ն ո զ՝ գնդակը նրանց հանդիստ չէր տալիս: Ինչպէս էին կատաղում, երբ մեր գնդակները անընդհատ զոհեր էին խլում իրենցից, մինչդեռ իրենցը միայն փոշի էր բարձրացնում մեզնից 20-30 քայլ հեռու: Իջնում էին ձիերից, քարերի ետևից փորձում էին բարձրանար բայց գնդակահար ցած էին գլորում... Այդ ժամանակ ահա՛ ընկնում է և Զաւար աղայի եղբայրը իր 8 մարդկանցով իսկ ինքը՝ Զաւարը, վերաւորում է ձակատից վախն ընկնում է իր սիրտը և այդ ամօթալի պարտութիւնից յետոյ նա առնում է իր մարդկանց ու փախչում: Այդ դիրքում մեք կորցրինք 4 ընկեր, իսկ թշնամին մօտ 30 հօգի:

Մինչդեռ այդ դիրքում կուրն սկսում է մեղմանալ, բորբորում է և ս ա ն ի կ ու մ, ուր մեք կուրում ենք համարիների և զինւորների հետ: Որքան աշխատում ենք մի քիչ առաջ քաշել նրանց, չի լինում: Քարերի յետևից ոչ դուրս են հանում և ոչ առաջանալու միտք ունեն: Մերոնք ակնդէտ սպասում են և բաւական է որ մի Ֆէսի կամ փաթոթի ծայր նկատուի, իսկոյն Ֆէդայու անշեղ գնդակը փոշի է հանում այնտեղից:

— Ամօթ է, ամօթ, կանչում են մերոնք. յղջի՛ կուրէ, ասպարէզ ելէք:

Բայց ո՛ւմ ես ասում. հայհոյանքներով են միայն պատասխանում:

Մերոնք մի կողմից կռւում, միւս կողմից պարում են: Լուսինը դուրս է եկել արդէն. քիւրդերը մութն ընկնելուց յետոյ կուրելու սովորութիւն չունեն և կամաց-կամաց յետ են քաշում: Հրացանաձուլութիւնը դադար է առնում բոլոր կետերի վրայ, բացի մէկից, ուր գտնւում էր հերոս Կարօն. 15-20 հօգի հաւաքած իր գլխին՝ նա կուրում էր անմահ քաջութեամբ, այն էլ առանց պահելու, այլ արձակ համարձակ 30-40 քայլից: Այդ միջոցին տրւում է և մեր հաւաքելու նշանը և մեր տղերքն էլ դիրքերը թողնելով՝ հաւաքում են ձեան մօտ, որտեղից պիտի սկսէին առաջ շարժել:

Բայց կուրը դեռ շարունակում է Կարօյի դիրքում: Մի տարօրինակ զուգադիպութեամբ, ո՛ւր որ գնում էր

այդ օրը Կարօն, կատաղի կոխ էր մղուում այն տեղը Այս անգամ էլ 5-10 քիւրդ ամենայն յամառութեամբ շարունակուում էին Տրացաց արձակել և չէին ուզում հեռանալ: Իսկ Կարօն, — որ 2-3 հոգի արդէն վայր էր ձգած նրանցից, — իր ընկերոջ Կրետացու հետ մնում է իր դիրքում, ուզում է նրանց փախցնել, և ապա երթալ միանալ նահանջող բանակին: Այդ միջոցին Կարօյի մօտ հասնում են մերձակայ դիրքերից վերադարձող վերջին ընկերները և ամէն ջանք գործ են դնում նրանց էլ իրենց հետ առնելու և որոշած տեղն իջնելու. բայց չեն յաջողում:

— «Սրանց հէրն անիծած, պատասխանում է Կարօն, ես դեռ պէտք է կուեմ.»

— «Բայց հրաման է տրւած քաշելու, տղերքը գընացին, մեղ չեն սպասի,» ասում են ընկերները և իզուր աշխատում են համոզել նրան:

Տեսնելով որ յամառում է նա, ընկերները հեռանում են, մտածելով որ յետևից կը գայ ու կը հասնի: Բայց Կարօն ամօթ է համարում իր թիկնոնքը դարձնել մի բուռը քիւրդի առջև և մնում է կուելու, չնայելով որ դեռ առաւօտեան կոխներում վերաւորած էր իր աջ թեւը... Նա էլ չի վերադառնում... նրա կողքին ընկնում է նաև մի ուրիշ հերոս՝ Կրետացին, որ չի ուզում բաժանւել ընկերից...

Գիշերայ ժամը 10-ն է արդէն. լուսնի կաթնագոյն շողերը սփռած են սարերի ու բլուրների վրայ: Հեռւից լսում են դեռ Տրացացների որոտը...

«Լուսնի լուսով և գնդակների երաժշտութեան տակ յաղթական բանակը պատրաստուում է նահանջել Արաուլից... Ֆէդայիները սկսում են իջնել լուռ, խուժք խուժք, իրարից անջատ, դէպի Արաուլի ստորոտը:

Օրայ բազմազան տպաւորութիւններից գրգռւած նրանց երեւակայութեան առջև պատկերներ են որ յաջորդում են իրար... Հրդեհի բոցերը, արիւնթաթախ դիակների կոյտերը... նրանց ականջում հնչում են դեռ ընկերների յաղթական ուռուները, թշնամու արհաւիրքից աղաղակները, կանանց և երեխաների վայնասունը... Յանկարծ ցցում են նրանց մազերը, նահատակ ընկերների, 19 քաջերի դալկահար դէմքերն են որ առաջ են գալիս կարծես նրանց ճանապարհը կտրելու... Կանգ է առնում Ֆէդային մի վայրկեան. չբառնայ արդեօք նոր մահ ձգելու թշնամու շարքերի մէջ, չէ որ անկարելին գոյութիւն չունի այլևս իր անունի և գնդակների առջև: Բայց վարանոււմ մի վայրկեան է տևում. նա դիւար է հիմա, և նոր կոխների համար էլ պէտք են իր ուժերը... Հարկը ստիպում է հիմա նահանջել, բայց առիթները չեն պակսիլ այլևս ընկերների վրէժն էլ առնելու...

(ԵՆՐՕՊԱՅԱՆ ԹԵՐԹԵՐԸ ՆՈՅՆ ԿՈՒՆ ՄԱՍԻՆ)

... Ամուս (օգ) սկիզբէն երեք օր ետքը, շատ մը հայեր Սաւաստի արևմտա-հարավային լեռան խաղացքներուն ու փապարներուն մէջ պահուած էին: Այդ թացստի վիճակին մէջ, անոնք մատուքի պէս պահեցին հացի ու պանիրի փոքր մը պաշարը որը շուտիցն ունէին, նոյն օրին դէմ գալու համար եւ արմատե-

րով ու կանամշերով կերակրեցան: Պատահական ու ամենասպառնալի պարագային միայն ժողով հովիւներէն կաթ կ'առնէին: Ամսուն օ-ի առտուն, այդ հայերը, մօտ 300 հոգի, որոնց կը ընտնել ծիւղեր էին, ժողովեցան Արաուլի վրայ որ սահմանագրւելի լեռներուն քարձորագոյն պարիսին է: Ամէնքն ալ աղուր մը գինւած էին առատ ուզումներով: Մէջընդին տօսակ մը գինւորական կազմակերպութիւն կար. ամէն տասնեակ տասնապետ մը ունէր, ամէն յիսնեակ յիսնապետ մը և ամէն հարիւր հոգի՝ երեսարիւրապետը: Բոլորը մէկանց հրամանատար մը ունէին որ քաշամարդ սպայի մը երեսընթիւ ունէր: Բայց ինչ որ ուշազու է, տղաքը ճշգրիտ եւ յօժար կերպով կը նսազանդէին իրենց պետերուն, կարգապահ գինւորներու պէս:

Խանասար ծորը՝ որ Աղբակի գաւառին մէջ կ'իյնայ, կը տարածի Արաուլ լեռան հարաւ-արեւմտեան ստորոտը: Մագրիկ աշերթաթիւ վրանները այս հովիտն մէջ տակաւ էին հինգ կանտուարը շառի վրայ: Ցեղապետին, Շէրիֆ աղայի երեք վրանները եւ չառ մ'ալ համարիէ հեծկազունդի պետինը, աչքի կ'իյնային իրենց մեծութիւնով եւ ծերմակ գոյնով: Արաուլի զաւաթէն ամբողջ վրանակոյտը համաւարած կը տեսնէր: Հայ յեղափոխական պետերը՝ որոնք դաշտադիտակներ ունէին, տեղը մամբումստօրէն դիտելէ եւ շքակալները ծանշող ուղեցոյցներէ լաւ մը տեղեկանալէ ետքը, տեսակ մը պատերազմական ժողով գումարեցին: Շատ մը վիճաբանութիւնէ ետքը յարձակումի յատակարիծ մը շինուցաւ, եւ ամէն դէրն ու տեղը որոշուցաւ: Օրարսակէն վերջ, քարերով շարուն մը սարքեցին ուր երկու քահանայ ժամ-պատարարը ընկնով հարստութիւն տալիս ներկայիտրով: Մթթնշաղիտ հայերը կամաց-կամաց, սուսիկ-փուսիկ սկսան իրենց առաջնադասութիւնը: Արշաւուէն մէկ ու կէս ժամ առաջ, մագրիկոց քնակատողին բոլորը քանի մը քարձուցնեց զրաւեցին ու մէկէն սկսան կրակ ընել:

Քիւրդներ, յանկարծակի գալով, չկրցին մէկանց զործել: Փոխանակ քանակատողին մէկալ ծայրը երթալու, հոն կազմակերպելու և առաջ խաղալով իրենց յարձակողները վանելու, մէկիկ մէկիկ դուրս եկան. ոմանք իրենց ծիւղերուն կողմը վազեցան: մնալու ուրիշներ իրենց թշնամիներ վրայ կը քաշէին: Իրենց վրաններու շարքէն դուրս ելածուն, կալ քարձուցնումներուն մտանցածուն պէս գնդակահար կ'իյնային: Քիւրդերը ծանր կորուստ տալիս, բայց գրիթէ շորս ժամ՝ նորէն անհասարակ կռիւ մղեցին: Ամէնէն նշանաւոր քանի էր երկու պատերազմող կողմերը միջու կռիւն եղանակի տարբերութիւնը: Մինչդեռ քիւրդները կը շնային անընդհատ կրակ ընել, հայերը կամաց կամաց կ'արձակէին. լաւ նշան առնելէ ետք, անմբէս պարագային միայն բլծակը կը քաշէին: Ասիկ զատ հայական գնդակները քիւրդներուն շատ աւելի նոտուն կ'երթային:

Շէրիֆ աղան վերաւորելով կռիւ վայրէն դուրս հանուցաւ, ին տղան, քանի մը ծիւղներով, վազեցաւ դրացի քիւրդերէն օգնութիւն ուզելու զացեք էր արդէն: Վերջապէս մագրիկոցները կծկել դնելով փախան: Այն ատեն հայերը թափեցան վրաններուն վրայ եւ սպաննեցին անոյց որոնք ուշ մնացած էին իրենց կանցըր փակցնելու համար: Այս կռիւն մէջ, քիւրդերու կորուստը 300-500 կը համարուի. հայերունը 20-ի չափ որոնց մէջ երկու պետեր կային: Պէտք է ընել իբր պատուաբեր հայերուն թէ անոնք ընդհանրապէս չունայեցին կիսիտուն և ուղաններուն: Բացի դրամէն հայերը չունիչ աւարի շատ աւել չունեցան. իրենց ուզած ծիւղէր, ան'ալ պէտք նուածէն աւելի ծեղր անցուցին: Շէրիֆ աղայի վրանին մէջ մտուկ մը գտնուեցաւ որ շատ մը կարեւոր վկայագրերէ զատ, կը պարունակէր սուլթանի շտրած ֆէզմանները, եւ պատմաշումները: Կար նաև մեծակակ արկղատուր մը, որովհետեւ փոխադրելը դժուար էր՝ ուզեցին կտորել, ինչ որ կարելի չէլու: Այն ատեն Շէրիֆ աղային կնոջը հրամայեցաւ քանակները քերել: Հագիւ կինը ոտքը վրանէն դուրս կոխած էր, գնդակ մը՝ հաւանաբար պատահմունք մը, գետին փոսը դան, որ քիւրդ տանէն հոգին լիցեց:

Այս միջոցին, քանակատողին հակառակ կողմէն, հեռուն, քիւրդ ծիւղերներ ծայր տալիս: Հայերը կոտորութիւն համարեցին: Նահանջել և փութացին Սամսատի ծամբուն վրայ՝ նպոյր քարձուցնումներ գրաւել: Քիւրդ ծիւղերներն ալ, քառական հեռու, ուրիշ քարձուցններ գրաւեցին, բայց իրենց թիւը երթալով կը շատար: Կոնք նորեցաւ, բայց այս անգամ՝ երկու կողմ ալ վար իջան եւ պահուող կռիւցան, երկուքն ալ քարերու եւ արտեւաններու ետեւէ կրակելով, առանց համարձակելու առաջ անցնել:

Կոնք դառարներով գրեթէ վեց ժամ տեւեց. մթնօթափն կրկնուող եւ քաշեցան: Հայերը դէպի սահմանագրուելու չուեցին և հոն ցրեցան, բայց նսիսապէս, կ'ըսուի, համաձայնեցան ուրիշ գրո՞ մին ալ տալ անսպասելի կետի մը վրայ:

«Այս անգամ, քննչէս յայտնի է, քերտերն էին զոտերը եւ կտորորդները՝ հայերը: Սահմանազերծ ժամ, Աղբակում, օգոստոս 6-ի, լուսաղէմին, հայերը յարձակում՝ զործեցին քերտերի վը-
նայ: Անորոջ երբ քստորը ժամ քերտերի վրամների վրայ զըն-
դակները կարկանդակ էին թափում: Քերտերի մէջ տիրեց սար-
սափելի պանիկա: Տաւաքների, ձիերի աղաղակները, նրանց դէս
ու դէմ նետուելու աւելի եւս սաստկացնում էին, սարսափը: Դը-
րան յաջորդեց ձեռնամերձ կռիւը սրերով ու սկիւններով, թէեւ
լիւրդերի մեծ մասը արդէն սպանուած կամ վիրաւորուած էր:
Հայերը, գոռում՝ զոչումով սրերի ծայրերով ծանապարհ քացին,
նետեցին վրամների վրայ: Եւ սլացան զվաւորապէս դէպի
քերտը քանակի սրտում՝ զամուղ՝ երեք մեծ ու սպիտակ վը-
րամները, յուսարով զոտնը զրանց մէկն ու մէկն մէջ Շէրիքի բէ-
յին: Անըջնիս արդէն մտած զամս: Մի ժամ՝ յետոյ քուրը
վրամները կրակի էին մատնուած, տաւարը սպանուած՝ կամ ցըր-
ուած: Հարկան մի քերտը ցեղ եւ թիւրը կամոնաւոր զօրքը
ճգնութեան հասան, բայց այս անգամ եւս հայերը յաղթող
հանդիսացան: Գոյնը տեսցն մինչեւ ուշ երեկոյ: Հայերը խըմ-
բերով սկսան յետ նահանջել, իրենց առջեւից ու ետեւից
ուեննալով փողբիկ հրացանածիզ գնդեր, որոնք ամենայն քա-
ջութեամբ պաշտպանում էին նահանջողներին: Հայերի քնած
դիրքերը հիմնակի էին, այնպէս որ անկարելի էր նրանց այդ
տեղերից դուրս քերտը: Մութ գիշերը քուրը հայերը արդէն հե-
ռացնէին, թողնելով պատերազմի դաշտում միայն 11 հոգի
սպանուածներ, մինչդեռ քերտերի կորուստը շատ հարիւրներով
կարելի է համարել:»

Պետերբուրգի լրագրի թղթակիցը շնչում է առանձնապէս
այն կէտի վրայ, որ հայերը կարողացածին չափ ինսայել են
կանանց ու երկխամներին: Եթէ իրենց՝ քերտերը լինէին յաղ-
թողները, հազիւ թէ այդպէս վարէին:

Քիւրք ցեղերը համակուած են անբուժելի ահով հայերի նը-
կամուսը:

G.-Hemepdyրicia Budo.mocuu

Ն Ա Մ Ա Կ Բ Ա Ղ Ե Յ Է Ն

27 օգոստոս 97.

Վառաձարութիւնը ոչ մի միջոց չի խնայիր ձերբակա-
լելու համար Աղբիւրը, որուն անունը թէ՛ կուսակալու-
թիւնը և թէ՛ քիւրդերը ահ ու սարսափի մէջ կը պահէ:

Երկար փորձերէ ետքը կառավարութիւնը սա համոզ-
ման յանգած է թէ՛ Աղբիւրը աներեւոյթ զօրութիւն մըն
է, որը անհնարին է ձեռք ձգելը Այդ բոլոր խտրութիւն-
ներուն հակառակ, Աղբիւրը կառավարութեան քիթին
տակ իսկ կը շարունակէ իր գործունէութիւնը:

Ամիս մը առաջ, մօտ 30 հասնանցի քիւրդ ձիււոր
Թեղուտ դիւղի տաւարը կը քշեն: Աղբիւրը իմացածին
պէս կը վազէ, չորս ընկերներով միայն, յարձակիլ քիւր-
դերուն վրայ և ետ առնել աւարը:

Վատաղի կռիւ մը տեղի կ'ունենայ, քիւրդերէն 2-3-ը
տաւարը կը քշեն, մնացածը կռիւը կը շարունակէ, մին-
չև 5-6 ժամ: Մերկները շնայելով իրենց ափ մը թւին,
առիւծի պէս կը կռւին: Գիշերուան ժամը 1-ին կը վեր-
ջանայ այդ հերոսական ճակատամարտիկը: Քիւրդերը կը
յաջողին, շնորհիւ իրենց շատերութեան, փակցընել ար-
ջառները, բայց կուր տեղը կը թողուն քանի մը սպան-
ուածներ և քանի մը վիրաւորներ: Մեր քառեակը մէկ
մազերնին չխուած, հրացանը ուսին, կը շարունակէ իր
ձամբան, առիւծին բաժինը որոնելու համար: . . .

Օրեր կ'անցնին, յանկարծ լուր կը տարածուի թէ այս
ինչ տեղ երկու զափթիէ անհետացած են, որիչ տեղ
մը քիւրդերու կարուանի վրայ յարձակած են կամ այս-
ինչ հայ գիւղի թաղանք ետ բերուած է և ընդ վերջապէս
Աղբիւրը իր Գաջնակցական աներեւոյթ պղտիկ ուժով

պահապան հրեշտակն է դարձեր այս կողմի հայ գիւ-
ղերուն և Ազրայէլը՝ իր թշնամիներուն:

Ամուս սկիզբը կարմունջ գիւղին մէջ տէրրօրի են-
թարկեցաւ Գրիգոր անուն մասնիչ մը, որուն չարիք-
ները թէ ժողովուրդին և թէ յեղափոխութեան գործին՝
չափն անցած էր: Այդ առթիւ ձերբակալեցան քանի
մը անձեր, որոնք իրենց անմեղութիւնով անցած դար-
ձածներէն ոչ մէկ տեղեկութիւն ունին: Առաջընէ պ
50 հոգիի չափ բռնուած կային, բոլորովին անմեղ ու ան-
պարտ մարդիկ, որ մինչև հիմա, եթէ ամիս է, առանց
դատաստանական քննութեան, աղտոտ ու դարշահոտ
բանտերու մէջ կը տառապին:

Քաղքիս թիւրք խուժանին մէջ տեսակ մը իրարան-
ցում կը տիրէ, անձնուրացներու խմբակներ կը կազմին
մէկ քանի մոլեռանդ շէյխերու գրգռուումը:

Չնչին առիթի մը կը սպասեն նորէն հայերու կոտո-
րած մը առաջ բերելու համար, թէև կառավարութիւնը
այս խառնաշփոթ ժամանակին այդ տեսակ դիտումներէ
հեռու կը պահէ ինքզինք:

Գալով տեղիս հայ ժողովուրդին՝ այս ամէն բաները
ակներև տեսներով անձնապաշտպանութեան համար հոգն
անգամ չ'ընեն. պղտիկ շարժում մը ընել չ'ուզեր իր
անզգայացած վիճակը ցնցելու համար, իր մարմին մէջ
միակ ջիւղ մը կայ, դրամ՝ դիզելու տենջը, որուն պաշ-
տումին առջև իր կեանքն իսկ կ'ողջակիզէ: . . .

Անակնկալ փորձանքները կը ժամանեն, տարիներով
վաստակածը, քանի մը ժամէն կամ քանի մը վայրկեանի
մէջ, փուռ կ'ըլլան, ու դեռ չեն խրատուիր մեր հարուստ-
ները ու ձեռք չեն կարկառեր հայ յեղափոխութեան,
որ անձնւիրութեան անսպառ աղբիւրներ ունի իր մէջ: . . .

Ն Ա Մ Ա Կ Ե Ր Զ Ն Կ Ա Յ Է Ն

22/3 օգոստոս.

Մտիթարական ոչինչ ունինք. ընդհակառակը յու-
սահատութիւն պատճառելու չափ օր օրի կը գէշնայ
մեր վիճակը: Վառաձարական կեղեքում, հարստահարու-
թիւն մէկդիէն, թիւրք ու քիւրդ ժողովուրդին սանձար-
ձակ խժոժական արարքները, սպանութիւնները, բռնա-
բարութիւնը մէկալ կողմէն, հացմուր և տարաբախտ հայ
ժողովուրդը աներևակայիլ թշառութեան մասնած են:

Եթէ երբեք տեղական թերթ մը ըլլար, լման չորս
էջերը կարող էր միմիայն առօրեայ ցաւագին և սըր-
տաճմիկ լուրերով լեցնել:

Այսքան վայրենութիւններու և անգթութիւններու
առջև սիրտ դիմանալու համար, մարդ երկաթէ կազմ
ունենալու է: Վառաձարութեան հետ չէ մի գործը,
հապա կառավարութիւն պաշտօնական անունին տակ
աւազակային հսկայ կազմակերպութեան մը հետ, որ
կ'առաջնորդուի մարդկային ամէնէն զազիր թելադրու-
ներէն:

Սրտերնիս կսկիծով ու վայրոյթով ուռած ամէն օր
ականատես կ'ըլլանք մեր հարազատ եղբայրներու ու
քոյրերու կրած թշնամանքին, չարաչար խողխողումին
ու ըլկումին: Հայը կ'որոսնի, կըսպանեն, ինչպէս կը
նեն վայրի անասունները:

Վատարւած սարսափներու առջև ապշած և միտա-
տանջ մարդ կը տատամսի երբ գրիչը ձեռք կ'առնէ.
աղէկտուր դէպքերու անվերջ շարայարուժը կ'այլալի
և կը խռովէ մտքի ճանդարտութիւնը: Հապճեպով Հա-
զիւ կրնանք գրել շատերու մէջէն Հետեւեալ քանի մը
դէպքերը, որոնք կը գործադրին վեց տերութիւննե-
րու երաշխարարութիւնը վայելող հողին վրայ:

Մըթընի գիւղէն խուճը մը երիտասարդներ, ան-
տառէն փայտ կտրելէ վերադարձին, խուճը մը զինւած
դարանակալ թիւրքերէ յարձակում կը կրեն. իրենցմէ
հազիւ մէկ քանին կը պրծին փախչելով, իսկ չորսը
գնդակի և դաշոյնի մահացու հարւածներու տակ մա-
համերձ կը փոխադրին կառավարատուն: Բոլոր բողոք-
ները ջրի ձայն եկան կառավարութեան ականջին. չա-
րագործները հանդարտ խղճով ու թեւերնին փարտե-
լով ման կուգան: Չերբակալումի մը պատիկ ձեւակեր-
պութիւնն ալ չնեղեց զիրենք:

Վարմի գիւղէն երիտասարդ մը քաղաք գալու ա-
տին, ճամբան՝ զինւած ծանօթ թիւրքէ մը յարձակում
կը կրէ, բայց երիտասարդին յանդգնութիւնը զինամօփ
կ'ընէ մարդասպանը, որ իր խայտառակած պատիւը
ընկերներուն առջև վերահաստատելու համար, կը մը-
տադրէ քաղքին մէջ սպաննել զինքը. երիտասարդը
այս անգամ ալ ճարպիկ փրթաւ:

Քաղքիս նշանաւոր հայ գերդաստանի մը 1,000 ոս-
կիով շինած ջրաղացքը, Բղվան գիւղի ժողով, թիւրք ծա-
նօթ թշնամիներ գիշերով կրակեցին. այժմ՝ մոխրակոյտ
մըն է միայն: Վառավարութիւնը գիտէ. բայց բողոքել
կարելի չէ. որովհետեւ միակ շահը՝ թիւրքերու աղտոտ
ատելութիւնը պիտի ըլլայ:

Քաղքէս քանի մը ժամ հեռու Ցանձիկ գիւղին հայ
բնակիչները տուրքի համար հարկահաններէն անհա-
րին տառապանքներ կրելով, իրենց օրապահիկի վերջին
յոյսը կազմող անասունները կը յանձնեն երեք երի-
տասարդներու՝ Յովհաննէս Արապոսեան, Արապետ
Մարկոսեան և Արապոս Յովակիմեան, որպէսզի քաղաքին
մէջ ծախեն և գոյացած դրամով իրենց տուրքը վճա-
րեն: Այս տիւրը գործը լմցնելէ ետք՝ երեք թշառ
երիտասարդները երբ քաղքէն կը վերադառնային, ճամ-
բան՝ Արապոս և Վալաճուկ քրդաբնակ գիւղերու
կուշտը՝ լեռան վրայ անծանօթ շարագործներէ կը
կողպուտին և կրպաննուին. ասոնց հետ կրպաննուի
նաև փերեզակ մը, որ այն պահուն կ'ուղեկցէր անոնց:
Չորս դժբախտներու դիակները կառավարական քննու-
թեանէ մը ետք թաղեցան սուսիկ-փուսիկ. կառավա-
րութիւնը հիմա կեալուրներու կեանքին հաւու չափ
ալ արժէք չի տար:

Անցածները՝ Գէլնցի գիւղացիները ահ ու սարսափի
մէջ կ'իյնան. բարեբախտաբար աժան կ'ազատին: Խուճը
մը զինւած քիւրդեր, միջնազին, Վապուտիկեան Մարուզ
աղայի տան վրայ կը յարձակին, դուռը կը խորտակեն
և ախուռէն երեք ձի միայն դողնալով կը մեկնին — թերևս
չգիտանալով ժողովուրդի լաց ու կոծին — առանց ուրիշ
բանի դպելու: Այս գիւղը հայաբնակ է, քաղքէս եր-
կու ժամ հեռու: Յափշտակած ձիերէն մինակ մէկը
տանտիրոջը կը պատկանէր, երկուքը ուրիշինն էին:

Հունձքի այս տաք ու տագնապալի ժամանակ, խեղճ
հայ երկրագործը ձեռքը ծոցը, կեանքի ու մահու մէջ
կը տարուբերի. ապահովութիւնը բացարձակապէս չէր է:

Մոլեկան ու սիակալ թիւրքը պարտէզներուն ու այ-
գիներուն մէջ հանգիստ չի ձգիր հայը. ամէն լիտու-
թիւն, անօրէնութիւն թողաւրւած է իրեն, ո՛չ հարցնող
կայ, ո՛չ դատող: Նորերս գիւղացնաց պարկեշտ հայ կի-
ներու վրայ բռնաբարութեան կրկին դէպքեր պատա-
հեցան, քաղքէս քառորդ ժամ հեռու՝ նոյնիսկ զինուոր-
ներու կողմէ:

Այս անելանելի դրութեան մէջ ինչ ընէ հացմուր
ու հայնձական հայ ժողովուրդը. տունը անօթութիւ-
նը կը սպասէ իրեն, իսկ դաշտը անպատուութիւնը ու
խայտառակութիւնը:

ԵՐՐՕՊԱԿԱՆ ԹԵՐԹԵՐԷՆ

Nord-ին կը նուագեն Պեղըբուրգէն հոկտ. 13-ին: Եկատելով
որ նոր կտորածներու առթիւ նայնքը պաշտպանելու միջոցներ
ծնոք աննելու մասին եւրօպական դատախազներուն պահանջու-
մներուն Բ. Դուռը տարաւում պատասխաններ տաւ՝ է, մեծ տե-
րութիւնները դիտել տիւն սուլթանին թէ միւսիւման արեւելի
կատարելիք ամէն մէկ մոլեռանդ -- խոզմակն արարի նամար,
սուլթանը միայն պատասխանատու պիտի ըլլայ եւրօպայի տղան:

Daily Telegraph-ի վիլնիայի թղթակիցը իմացել է որ
զեսպանները ժողովուրդը սուլթանին անտի պահանջին հայատանի
բարձրորոտմանու մասին քիչնքնը նշանակէ:

Revue des Revues. Թոյլ այդ յայտարարութիւնը (Դրօշակի)
կործիլ տայ գումարան ազգերու համօթները: Դիւանագիտական
նենգութիւններէն ու նրբութիւններէն աւելի մեծ բան մը կայ,
կորին զգամնք է առ որ ազգերը կը նամակէ այդ միջոցները
զործածողներուն նկատմամբ: Հող թերեւս կը գտնուի վտանգը բա-
ղաբախտն ուսմիջին որուն տակը կը փորին մասնաւոր անոնք,
որ պաշտօն ունին պաշտպանելու գամ:

Times. Հայոց պատրիարքը արժ ղեկողութիւններ քամ և
սուլթանին նայնքու կամայական ձեռքարարումներու ու բանտար-
կումներու մասին: Սուլթանը իր գործակալութիւնն է յայտնած
զետորութիւններու նամարձակութեան առթիւ և պարտուցուցել
է թէ այդ նաքը արժ քննադատութեան կենթարկելի:

Agence Havas-ը հոկտեմբեր 20-ին կը հաղորդէ. եւրօպա-
կան մամուլին թէ Պոլսի մէջ կը սկսուի այս յեղափոխական
նոր նոր հարւածներուն: Մայրաքաղաքի ոստիկանութիւնը զօրա-
ցուցած են և պահուողներու թիւը կրկնապատկար: Փարիզի,
Լոնտոնի և Ժնևի ոստիկանական իշխանութիւնները իմաց տը-
լած են Պոլսի ոստիկանութեան վեցեակ մը դաւադիրներու մեկ-
նումի մասին, բայց լուսակալին անոնց հետք գտնուած չէ:

Standard. Նորերս կառավարութիւնը կտուտցու պատրի-
արքին անպայման կերպով ազատել 60 յայ բանտարկեալներ,
որոնք անմեղ ծանցուած են: Բայց կորը պատրիարքին անձա-
կան երաշխարարութիւնը պահանջեց անոնց բարի վարքին համար:
Երաշխարարութիւնը տրեցաւ, բայց ղեկ չեն ազատուած: Պաշտօն
պաշտօններուն կը խօսին թէ նա կ'օժտուի նոր յոյց մը կը
պատրաստեն ամառն վերջը. եւ այս անգամ Չըքըզի դէմ: Պա-
լատին մէջ անձկութիւն կը տիրէ այն լուրին վրայ թէ արեւութիւ-
ներու հեղափոխութիւնը նրաման ստացած են Անատոլի կտորած-
ներու առնն կեանքի ն գոյքի կորուստներուն մէկ վեճակազիւր
պատրաստելու:

Le Sémaphore. Սուլթանի գահակալութեան տարեկարծի
զիշնքը արգիւտած էր նրակալը: Երկիւղ կար թէ կ'օրհանները
կարող են օգուել այդ պարագային եւ ուռնքը նստիլ:

Daily Chronicle. Փոքր-Ասիայէն կ'ողը եւրօպայի մը, կը
հաւատտէ թէ ամէն բան պատրաստած են նոր կտորածները ըս-
կեցելու համար հայատանի մէջ: Թիւրքերը Պոլսէն հրամանի մի-
այն կը սպասեն շարքն սկսելու համար:

Նոյն թերթին կը հաղորդեն Պոլսէն. սուլթանը կը չանայ
Փոքր-Ասիայի ամերիկեան միսիոնարներու յետս կոչուող յաշուցիկը:
Եթէ ընդունի այդ կենդանի մտացած հայերու շարքը կը կա-
տարի ստանց վկայի, եւրօպացիները կ'անգար շուլթանը:

Temps. Պետրոբուրգի օսմանեան ղեսպանատունը կը հա-
ղորդէ, յօսովէ մրեմիս, -ն այդ թերթը գնաթով ընելու
համարձակող ունեցող արքեր, որոնց արեւելն իսկ կ'առկածն է
կ'ընէ անոնք. այդ լուրերուն նայնով երբ թէ յեղափոխա-
կան կ'օրհանի մը ծնողով կ'ազմակերպուած և ղեկուած հայ խոզ-
քեր կարգն ու նամարարութիւնը վրդոված ըլլան ճանիկի եւ
Սիւրատոնոյ նամարներուն մէջ: Հայ կառավարանքին կենցիկ

իսկ զինած են եղևր մարթինի զրացաններով եւ ուսմանակ
ուսմանով: Մեծ վստամեր հասուցած են կ'ըսել:

Ընդհանուր նախազգապաշտ ծերեակալել տաւմ է խոսովու-
թիւններու դրոշմները, Յուսէի անունով մէկը եւ Կէշէկ ()
կինը, եւ հանդարտութիւնը պաշտով վերահաստատուած է:

(Կ. Պօլէն հոկ. 3 ինուարի մը համաձայն Միմասեան ծա-
նոթ խումբն է ծերեակալողը իր պետին կէս համահարմարու յետոյ)
նոյնը.--Թիւրք կառավարութիւնը տեղեկանալով որ քաղա-
թիւ հայեր Պօլսի ղէպքէն ետք սպաստան գտած են Պուլլարիով
մէջ, պահանջը է պուլլար կառավարութիւնէն յանձնել զանոնց՝
վերջինս պատասխանած է թէ անկարող է այն պահանջը կա-
տարել, Ենքը կը չսկէ այն հայերուն վրայ եւ եթէ դիտէ որ եւ է
զաւարտութիւն, անմիջապէս պիտի արտաքսէ զանոնք:

Journal de Genève. Բ. Իրան մէջ պատահած պայթիւնի ժա-
մանակ վիրավորւածներու մէջ կան շատ պաշտօնեաներ, որոնք
սարսափահար՝ փողոց նետուած էին, պատուհաններէն:

Ն Ա Յ Ա Տ Ա Կ Ը Ն Կ Ե Ր Ն Ե Ր Ո Ւ Յ Ի Թ Ա Տ Ա Կ Ի Ն

Կօմիտէի կարգադրութեամբ, հոկտեմբեր 10-ին, Ուս-
տրրի Ս. Փրկիչ եկեղեցիին մէջ հանդիսաւոր պատարագ
և հոգեհանգիստ կատարուեցաւ երկուեւ խուռն բազմու-
թեան մը ներկայութեամբ Խանասորի հոյակապ կուրի մէջ
հերոսացած 19 քաջերու և Կ. Պօլսի օգոստոս 6/18-ի
դէպքերուն ատեն նահատակած ընկերներու յիշատա-
կին: Պատարագիչը՝ Տ. Մաշտոց վարդապետ աղբու և
իմաստալից քարոզ մը խօսեցաւ:

Իրիկունն ունեցանք բազմամարդ հրապարակային ժո-
ղով մը, ուր ատենախօսեցին տիկին մը և երեք պարոն-
ներ: Առաջին անգամն էր որ հայ կինը ներկայ կը գըտ-
նուէր յեղափոխական հրապարակային ժողովի մը մէջ,
և առաջին անգամն էր որ հայ կին մը յեղափոխական
բեմէն լսելի ընել կուտար իր ձայնը:

Կը մաղթենք որ այդ օրինակն իր հետևորդներն ու-
նենայ և արտասահմանի տիկիններն ու օրիորդներն ալ
աշխատանքի իրենց բաժինը պահանջեն Հայութեան Ս.
Դատին պաշտպանութեանը գործին մէջ:

Ժողովը կատարելապէս յաջողեցաւ և ունկնդիրները
մեկնեցան դօ՛ճ ու միմիջարած սրտով:

Հ. Յ. Դաշնակցութեան
Ուստրի Կօմիտէ.

(Հս. Ամերիկա)

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Հ. Յ. Դաշնակցութեան ԿԵՂՐ. ՍՆԳՈՒԿՆ ստացած է.
Վարդգէս ք.-ից 1,469 ուրբլի 50 կոպէկ, Վ.Լ. ք.-ից
1,000 ու, Ռոստ ք.-ից 716 ու, Սատանի բուրվառ 506
ևս 40 ու, Մշ. ք.-ից Սմաւից 185 ու, Դեր. ք.-ից 140
ու, Ախց.-ից 71 ու, Կ.-ից 60 ու, Կօլսիդայից 60 ու,
Կայծիկից 44 ու, Ախր.-ից 30 ու, Հայից 20 ու, Ան-
տառից 20 ու:

Հուր քաղաքի Մասնաճիւղից՝ Տէր ողորմեա. 25 ուրբ-
լի, Էժ. օգնեա՝ 10 ու, Տէր յաջողէ 5 ու, Գառն Այ.
15 ու, Մեղու 10 ու, Ռճ 5 ու, Ս. Գէորգ 10 ու, Բա-
ջըն զօրավար 5 ու, Պաստօն 5 ու, Տիրացու 1 ու, Շա-
քար 10 ու, Սուրճ 10 ու, Աղէս 3 ու, Ազգասէր 5 ու,
Աշխատող 5 ու, Հակառակ 5 ու, Ե. 5 ու, Ծերունիի
ձեռքով 16 ու, Որդին գառ 5 ու, Փափաք 5 ու, Յոյս 2
ու, Առիւծ 10 ու, Ագաւա 5 ու, Միամիտ 2 ու, Առողջ

եղբայր 5 ու, Մատանի 5 ու, Արծիւ 5 ու, Համագու-
մար 194 ուրբլի:

Նոյն Մասնաճիւղի միջոցաւ Մակաթերսոն քաղաքից՝
Ներսո 1 ուրբլի 50 կոպէկ, Մարիամ 50 կ., Սմբատ
Ն. 5 ու, Սրապիոն 3 ու, Միքայէլ 1 ու, Սրվաստ 1 ու,
Աշոտ 5 ու, Սարգիս 3 ու, Արսէն 5 ու, Յ. Արզանեան
10 ու, Վասիլ 1 ու, Սարգիս 3 ու, Մկրտիչ 5 ու, Գրի-
գոր 5 ու, Նոյն քաղաքի խումբից 49 ու 50 կ.: Համա-
գումար 98 ուրբլի 50 կոպէկ:

ՊԱՍՊՈՒՐԿԱՆՆԻ ԿԵՂՐ. Կօմիտէն ստացած է.

Սամուէլ 1 Մարթինի հրացան, 1 սուրն, 20 փամ-
փուշտ և 1 պզտիկ ռէվոլվէր, Գէորգ 600 դահեկան,
Շաւարշ (Ճհուտ) 8 օսմ. ոսկի և 3 արծաթ մէճիտ, Ատ-
րուշան խումբ 20 դհ, Հրահատի խ 20 դհ., Մատակի
խ. 20 դհ., Արզումանի խ. 30 դհ., Վանորդու խ. 20 դհ.,
Ջալատի խ. 20 դհ., ԼԵսկիի խ. 20 դհ., Վաչէի խ.
20 դհ., Ժայռի խ. 20 դհ., Կապարի խ. 20 դհ., Չար-
քեազի խ. 20 դհ., Վրէժի խ. 20 դհ., Երկաթի խ. 20
դհ., Հակայի խ. 20 դհ.: Հրահատի խ. 76 դհ., Չար-
քեազի խ. 15 դհ., Ժայռ խ. 15 դհ., Ատրուշան խ. 40
դհ., Արթուրի խ. 20 դհ., Երկաթ խ. 10 դհ., Մատա-
կի խ. 30 դհ., Վրէժ խ. 33 դհ. Արզումանի խ. 60 դհ.,
Վաչէի խ. 60 դհ., Հակայի խ. 38 1/2 դհ., Կայծ խ. 18 դհ.:

Կանանց խումբերէն՝ Գօղէի խ. 74 դահեկան, Մայր-
պիշի խ. 35 1/2 դհ., 2ինարի խ. 73 1/2 դհ., Անկէլի-
նայի խ. 26 դհ., Արիստիի խ. 53 1/2 դհ., Սիրամարգի
խ. 11 դհ., Թենիի խ., 6 դհ., Ռօզի խ. 5 դհ., Կրան-
պիշի խ. 5 դհ., Ժենիայի խ. 25 դհ., Մենիկի խ. 12 դհ.:

ՅՈՒԿԻՑ Օժանդակ Կօմիտէն ստացած է.

Փետուր իլումբէն՝ Վարշակ 6 լև, Հրաբուխ՝ Նիզակ,
Արծիւ, Մարախ, Մանիշակ, Երկաթ, Սպիտակ, Փայլակ,
Շղթայ և Թաթուլ 4-ական լև, Կայծակ 2 լև, Ն. Թ., Ա.
Մ. և Կշիւ մէյմէկ լև, Փետուր՝ խումբի գանձանակի
հասոյթ 10 լև և 10 սանթիմ:

Քէրմէնլի կայարանէն՝ Անձուրիաց և Արծիւ խումբեր
30 լև, հայ եղբայրներ՝ Ա. ձեռքով 6 լև, —Նոր Ջակորա՝
Մամիկոնեան խ. 7 լև, Գանձանակէն 9 լև, —Բարապուճար
հայ եղբայրներ 20 լև, 2րփան՝ Առիւծ խ. 11 լև, Բա-
յաճըք՝ հայ եղբայրներ 12 լև, Պօրիսովկրատ՝ Շաւաճ-
եան խ. 30, ևս 103 լև, Սարգիս Պետրոսեան 16 լև:

ՈՍԿԵՂԱՆՔ քղ-ի Կօմիտէն ստացած է.

№ 11,891 25 օսմ. ոսկի, Պատգամ 30 օսմ. ոսկի,
ՄԿ. Ա. 30 օսմ. ոսկի, Անդրանիկ խ. 29 ևս 15 դա-
հեկան, Ռուբինեան խ. 22 ևս 16 դհ., Որոտում խ.
15 դհ., Որսորդաց խ. 19 դհ., Ապառաժ 14 1/2 դհ.,
Մամիկոնեան խ. 13 1/2 դհ., Վ. Պ., Ա.Լ. Խալիկ և Նօշ-
րօթ 29 դհ., Ահեկեան եղբայր 13 1/2 դհ., Արասի
5 դհ., Մորակ 76 ռհ., Առիւծ 10 դհ.:

ՍԼ-Բերդ քղ-էն՝ Հաց և Գինի 20 մէճիտ, Ասեղ
94 դահեկան, Աղատ 5 դհ., Երկաթ 5 դհ., Կարս 10
դհ., Աղատ Ն. 5 դհ., Շեղ 60 դհ., Հ. Գ. Տ. 30 դհ.:

Ծանօթ. Եւրոպայի խումբ, Ս-Տ.-ի, Տապարի և Նաւահանգիստի
ուրասուութեան ցուցակները յաջորդ ամիսով:

Խմբագրութեանս գիմել հետևեալ հասցէով՝
Rédaction du Droschak, Genève (Suisse)

"Droschak"

ORGANE

de la Fédération

Révolut. Arménienne.

ԴՐՈՇԱԿ

ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ
 ԱԴՐԵՍՍ
 M. R. F. BILLY
 LIBRARY
 Rédaction du "Droschak"
 GENEVE (Suisse)

„ՀԱՅ ԵՆԴԱՓՈՒԽԱՆ ԴԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

ՅԱԿՈՒ ԳԱՐԱԿԵՕՋԵԱՆ

(Ջ Ա Ի Է Ն)

1873 — 1897

Տրապիզոն ծնած, հո՛ն մեծցած ու կրթւած, Տրապիզոնի դաշնակցական կազմակերպութեան մէջ գործի կոչւած եւ գործի մղւած՝ անոր պատմութեան մէջ ո՛չ աննշան տեղ մը պիտի պահէ այդ մաքուր հոգիին, որ իր եղբերական վախճանով արժանի զաւակը ցուցուց ինքզինք իր Դպրոցին աւանդութիւններուն . . .

Անոնք, որ զինքը մօտէն չէին ճանչնար, դժւար դուշակէին իր անուշ հայւկաջքին՝ տակ՝ դէմքին պայտանեկան խաղաղ հանդարտութեան ներքեւ, որուն հրապոյր կուտար անմեղունակ ժպիտ մը, — դժւար դուշակէին, կըսեմ, այդ արտաքինին տակ յեղափոխական բուն հաւատքով ապրող հոգի մը, որուն սլացքները շատ վեր կրնային ձգտիլ, շատ վեր, մինչեւ հերոսութեան ինքնամոռացումին հասնիլ .

* *

Իե՛ս պարոյական սեղաններուն վրայ՝ տղայական բայց արտասու վոր դէպք մը չուշացաւ երեւան հաներու իր մէջ խորին զգացում ներու ընդունակ եւ յափշտակող հոգի մը:

1889-ին Տրապիզոնի մէջ դարուցական պատանիներու խումբ մը կազմւած էր «Հայաստանի ազատութեան» օգնելու նպատակով: Պատանեկան հաճոյքներէ զրկելով, շարաթական 10-20 փարս կը նետէին դանձանակը, եւ արդէն հաւաքած էին 60 դանկանի դումար մը, երբ դէպք մը տակն ու վրայ ընկաւ եկաւ սլոտիկ հայրենատէրներու զգայուն հոգիները:

Ընկերներէն մէկը լուր բերաւ օր մը թէ Սասունը մեծ պատարասութեան մէջ է, կամաւոր զինւորներ արդէն հաւաքելու վրայ են այդ լիճներուն վրայ եւ դարնան սկսելու է ասպատակութիւնը:

Դեկտեմբերի յուրտ օրերէն մէկն էր. մեր տաք-պը լուրի պատանիներու սիրտերը թունդ ելան. երազնին

ՅԱԿՈՒ ԳԱՐԱԿԵՕՋԵԱՆ

պիտի կատարէր վերջապէս. իսկ իրենք, անմասն մնային այդ շարժումէն. . . կարելի բան չէր. Ամէն մէկը կ'ուզէր ժամ առաջ Սասուն վազել. վերջապէս Յ հոգի առաջ անցան. անոնցմէ մէկը Զուէնն էր. կը դտնեն սայլապան մը, որուն հետ պայման կը կապէ մինչեւ կարին հասնիլ զիրենք: Տենդային անհամբերութեամբ սպասած ժամը կը մօտենայ. ի՛նչ սուք ուրախութիւն այդ մատաղ սիրտերուն մէջ. Հայաստանը պիտի տեսնէին վերջապէս, անոր օղը պիտի ծծէին, անոր լեռներուն վրայ ձեռք պիտի մեկնէին արի սասունցիներուն. . . Ընկերները նախանձի արցունքով ճամբայ կը դնեն մեր երեք փոքրիկ հերոսները, որոնց, չմոռնանք ըսել, ամբողջ սպառազինութիւնը կը կազմէր ժանդատ ռէվօլվէր մը եւ քսոտ դանակ մը:

Մինչ մէկը միւռէն աւելի փայլուն երազներ մոռցնել կուտան իրականութիւնը, մութը վրայ կը հասնի, այն ինչ տակաւին մէկ ժամ կայ մինչեւ «Ն սիրօղլու» օթեանը. Ճամբան ընկաւ է, սայլը առաջ չերթար. իսկ սայլապանը կըստիպէ մինչեւ օթեւանը ոտքով քաշել:

Զինախառն անձրեւին տակ, նուրբ կոշիկներ միայն ոտքերին, ղեկին մէջ խրելով, ելլալով՝ մինչեւ ոսկորներնուն ծուծը պաղ առած, վերջապէս խանր կը հասնին:

Այդ երեքնէն մէկ համեմատաբար աւելի ուշ-տիրական ունեցողը Զուէնն էր. ծնողք ու ազգական տղուն չազակայութիւնէն մտատանջ եղած՝ ոտքի կ'ելլաւ:

Այդ երեքսայական դէպքը, ինքնին չնչին, անհետեւանք չ'անցնիր սակայն Բերնէ բերան կը տարածուի, կը խօսի ժողովրդին մէջ: Տիրացու խաւարամիտներ կը ծաղրեն այդ երեքը՝ քոտոս դանակն ու ժանդատ ատրճանակը մատի փաթեթան շինելով. իսկ իրենց հասակակիցներու

լան, կ'իմանան եղածը եւ կը դիմեն կառավարութեան տղաքը ետ դարձնելու: Հետեւեալ օրը ոտիկաններու ձեռքով ետ կը բերին այդ «ճճները» եւ հարցաքննութեան կ'ենթարկին: Սանատարեան վարժարան կրթալ պատրասակելով՝ տղաքը կ'արդարանան եւ ազատ կ'արձակին:

և ևրիտասարդներու շրջանին մէջ ցնդում առաջ կը բերէ, և շատեր կը նախանձին սնունդ այդպէս բամբակունն ու ծաղրանքին:

Մտղքն ու ազգականները այդ դէպքէն ետք աւելի խիստ հսկողութիւն մը գործ կը դնեն Չաւէնի վրայ և իրենց ազդեցութեան շրջանակին մէջ կը ջանան պահել զինքը, բայց իզո՛ր:

Ազգային վարժարանը, ուր կը յաճախէր Չաւէնը, իր կոչման բարձրութեան վրայ էր այն ատեն. առողջ կրթութիւն մը՝ ազգային-ժողովրդական ողիով ներշնչւած, մատաղ սերունդը կը պատրաստէր կեանքի կրուսին... Անյագ հետաքրքրութիւն մը տիրած էր աշակերտներու մէջ. Չաւէնն ու իր ընկերները ո՛չ միայն խնայի պէս վրայ կ'իջնային ամէն գրքոյկի, ուր կը տեսնէին Վան, Մուշ, Կարին կամ Հայաստան բառերը; այլ սկսած էին լրջօրէն շահագրգռել արդէն ըսկուած յեղափոխական շարժումով...

Այդ ատենները տեղի ունեցած նշանաւոր անցքերը վերջնական դրոշմը կը դնեն իր մատաղ հոգիին վրայ. Կարնոյ դէպքը, Գուժարուի ցոյցը, Տրապիզոնի մէջ կարգ մը գործիչներու, վարժապետներու աքսորը, փախուստը, բանտարկութիւնը — կը գծեն իր ճամբան...

Մինակ չէր ինքը. ամբողջ սերունդ մը պատրաստուած կար, և այդ կրագոտ հոգիները կը գտնեն իրար. իրենց կեանքը հիմա կ'անցնի ապագայի, լուսաւոր ապագայի պատրաստութեան երազներով ու ճիշդօրով... ամէն մէկը իր բաժինը կ'ուզէ ունենալ այդ հոյակապ գործին մէջ. մէկը իբր երկրագործ կ'ուզէ մտնել դիւղացիին քով և և բարձրացնել զան, երկրորդը՝ իբր ուսուցիչ, միւսը՝ իբր ճարտարագետ կամ բժիշկ, ամէն մէկը կ'ուզէ օգտակար անդամ մը հանդիսանալ արթնցող հասարակութեան...

Չաւէնը թերեւս յաջողէր Եւրոպա ալ անցնիլ իր ուսումը կատարելագործելու, բայց ազատալի հարւածներ առմիշտ կը ջախջախեն ամէն յոյս, խտէալ, ծրագիր մտաւոր ապագայի... և Չաւէնը կը մնայ Տրապիզոն:

Բայց այդ միջոցին պարագ չի կենար. իր դերագագայ և կարեկցոտ սիրտը հանդիսատես միայն չէր կարող մնալ տիրող թշուառութեան և միայն «ախ» կրով մնանիլ: Դարոյն սեմը թողած առաջին օրէն արդէն կը մտնէ դաշնակցութեան տեղական խումբերուն մէջ: Ընկերները կը գնահատեն իր ընդունակութիւններն ու եռանդը և ԳԷ-ի դարնան տեղական կոմիտէի մասնական վերակազմութեան ատեն Չաւէնը իր խումբի երկու ընկերներու հետ կ'օժիտէին անդամակցութեան կը հրաւիրեն: Այն օրէն կ'օժիտէի քարտուղարութեան պաշտօնը կը յանձնուի իրեն, որ կը վարէ խղճմտութեամբ, մինչև քաղաքէն հեռանալը:

Վրայ կը հասնի Բահրի փաշայի վրայ կատարուած արարք և 1895 սեպտ. 26-ի վատարար գործադրուած շարքը. հողիւ մահէն կը պրծի, բայց կը բանտարկուի 20 օր կը մնայ հոն. բայց մէկու մը մտքէն չ'անցնիր կասկածիլ այդ երիտասարդին վրայ, որուն դէմքը այնքան միամիտ ու անմեղ կը ցուցնէր զինքը: Մօրուքի, քիլի, բերնի, արտաքին ձեւերու ընտելութենէ և խեղկատակ հարցուփորձէ մը ետք, ազատ կը թողուն զինքը... ազատ ամայացած քաղաքին մէջ:

Ի՛նչ նեղ օրեր էին...

Սմէն բան խորտակած, փնայած. ընկերներէն ու մանք նահատակուած, ոմանք մատնուած՝ դրամական անձկութիւնը ստակալի... Դրամ, դրամ պէտք էր գէթ ժամանակաւոր գոհացում մը տալու համար գոյութիւն ունեցող պէտքերուն... Եւ Չաւէնը կ'աճապարէ սրտասահման...

Թէ կոտորածէն ետքը, ինչպէս և առաջ, ինչ ըրաւ Չաւէն, հո՛ս տեղը չէ կանգ առնել. կը բաւէ ըսիլ որ իր բովանդակ ուժերը նւիրած էր գործին և կ'աշխատէր միջիւնի պէս:

ԳՆ-ի յուլիսին դարձեալ կ'անցնի իր բնիկ քաղաքը, աշակցելու անտուաց Եգիպտացիին, տեղական գործի մը կարգադրութեան համար:

Քիչ ետք օգոստոս 14-ն է... Տրապիզոնի բնակիչները Պօլսի ջարդէն ահարկել կրկրորդ գաղթը կը սկսին. Չաւէնի ծնողքը նոյնպէս սարսափահար գերծ չի մընար այդ հոտանքէն և կը հարկադրէ Չաւէնն ալ միապիս հեռանալ քաղաքէն... Այդ հեռացումը տեղի կուտայ ընկերական ծանր քննադատութեան: Չաւէն խորապէս կրգգայ իր սխալը, և թօթակալով իրմէն ծնողական կապերը, որոնք պատճառ եղած էին իր այդ քայլին, կը նետուի գործի մէջ, այս անգամ... ալ ետ չ'զտանալու անդրդեղի որոշումով...

Քանի մը ամիս ետք կ'անցնի Պօլսո, ուր կը սկսի ցոյց տալ եռանդուն գործունէութիւն մը:

Ս օգոստոս իր վերջին նամակին մէջ հանդարտ և ուրախ ոճով մը կը գրէ. «Հարսնիքի շքեղութեան համար բան չէ ինայւած...» Այդ միջոցին տեղի կ'ունենայ Խանասորի կոիւր և Պօլսն ալ արձագանք կուտայ այդ հոյակապ գործին նուակ ուժաճգութեամբ: Չաւէնը, որ քանի մը ընկերներու հետ սարսափ գործին շարունակութիւնն ապահովելու էր, մասնութեան մը շնորհիւ օգոստ. 12-ին, երեքշաբթի առտու մը, ժամը 9-ին կը պաշարուի իր տան մէջ:

«Անձնատուր եղիր»-ին ատրճանակի գնդակներով կը պատասխանէ, և վերջին գնդակն ալ իր ճակտին կ'ուղղէ, լաւագոյն համարելով ազատ մեռնիլ զէնքը ձեռքին, քան ինչալ Մարդասպանին գիշատիչ ճիրաններուն մէջ...

* *

«... Թո՛ղ... ամէն հայ իր օգնութեան բաժինը հատուցանէ իր ազգին կամ կեանքով, կամ խօսքով կամ դրամով...» կը գրէր Չաւէնը գրեթէ ճիշդ երկու տարի առաջ իր պաշտելի Մասունի հերոսական պաշտպանութեան առաջին տարեդարձին. (Ակնարկ մը, «Իրօշակ» № 11, 1895):

Չաւէնը իր խօսքին տէրը մնաց. իր պարտքը իր կեանքովը վճարեց անվախով պաղարկելով մը...

Թո՛ղ անձնազոհութեանդ օրինակը խթան մը ըլլայ ընկերներուդ, որոնց բորբոքած սիրտերը գիտակցական ահարկու վրէժը միայն պլտի կրնայ միխթարել: Եւ ծաղիկ մարմնէդ ժայթքած արիւնդ ալ թո՛ղ կրթայ խարկիլու անսիրտ, դձուճ հայերու սեւ ճակատը. սերունդներու նախատինքն ու անէճքը հրաւիրելով անոնց վրայ...

Դ Ե Պ Ք Ե Ր Ը Թ Ո Ղ Խ Օ Ս Ի Ն

Մեր հասարակութեան մեծագոյն մասը, որ դիւթական գաւազանով մը մէկ րօպէի մէջ կերպարանափոխ կ'ուզէ տեսնել Հայաստանը, եթէ ոչ անտարբեր, գէթ անոր մօտիկ հետաքրքրութիւն մը ունեցած է, մերթ տարակոյսի ժպիտով մը, ամէն անգամ երբ յեղափոխական թերթին մէջ կարգացած է բուռ մը Ֆէդայիներու հերոսական դիմադրութիւնը, հայրենիքի սյս ու այն կէտին վրայ:

Այդ ընդհարումներու մասին յաճախ չէր գրեր, որովհետեւ պաշտպանողական տակտիկը հարկադրած էր անցյալութեան մէջ գործելու: Ֆէդայական գործունէութիւնը երեք մերձաւոր նպատակ ունէր մինչև վերջերս. զէնք փոխադրել, շարժուն դպրոց մը ըլլալ ապագայ զինւորներու և, անխուսափելի հարկին մէջ միայն, թըշնամբին դէմն ելլալ՝ երբ դիւղացիին կեանքին կամ ինչքին վտանգ կը սպառնար:

Հասարակութիւնը որ ոչ միջոց ունի քայլ առ քայլ հետեւելու Ֆէդայական խումբերու գաղտնի գործունէութեան և ոչ ալ դիւրութիւն այդ պատահական կարծած երևոյթներու տակ թաքուն շարաչար աշխատանքը հաստատելու և դնահատելու — շուտով կը մտնար այդ գէպքերը, մանաւանդ որ ատոնց իսկոյն չէր հետեւէր Հայաստանի ազատութիւնը... Բայց միթէ լուրջ դիտող մը պիտի դժարէր բացատրութիւն մը գտնալ եթէ ինկատ առնէր այդ խումբերու սպառազինութիւնը, անձնւորութիւնը, ոչ-աւազակային հանգամանքը, մանաւանդ եթէ չմոռնար անոնց մատուցած անգնահատելի օգնութիւնը ժամէ ժամ՝ մահ և աւեր սպառնացող դիւղերուն:

Եթէ հասարակութիւնն իր միտքը յօգնեցնելէ կըզգուշանար Ֆէդայական գործունէութեան նպատակին խելամուտ ըլլալու, միւս կողմէն յեղափոխական թերթն ալ չէր կարող այդ շարժումին ամբողջ յաճախաբար պարզել: Մեր թերահաւատ Թոյմասները համոզելու համար ձեռք բերած արդիւնքը անոնց մասներուն զբոսնելու էր. բայց միթէ հնար էր հրապարակել կամ մասնաւորներու հաղորդել այդ արդիւնքը պատկերացնող ընդհանուր գծերն իսկ: 25^օ որ այդ ընդհանրացումները որոշ ուղղութիւն մը պիտի թելադրէին թիւքը կառավարութեան՝ իր խուզարկութիւններու և հարցափորձերու ատեն, և գործը իր սաղմին մէջ խելոյէին:

Հակառակ, սակայն, բոլոր տարակոյսներուն և չկամութիւններուն Ֆէդայական գործունէութիւնը — որ հանգամանքներու ծնունդն էր — շարունակեց իր ճամբան, զարգացաւ, և դեռ մօտիկ օր մը, յուլիս 25-ին, իր նոր հանգրւանը մատնանիշ ըրաւ մեծագործ գործով մը:

Խանասորի կուռով Ֆէդայական գործունէութիւնը կը մտնէ իր երկրորդ՝ յարձակողական շրջանը:

* * *

Այդ փառաւոր գործը իր ամբողջ ընթացքով և իր հետեւանքով ամէնէն պերճախօս արդարացուած կուզայ բերելու Ֆէդայական գործունէութեան հետապնդած նըպատակներուն, ուստի և մենք կանգ կ'առնենք քանի մը կէտերուն վրայ՝ լուսաբանութիւններու համար օտարներու վկայութեանը միայն դիմելով:

Ֆէդայական այժմու գործունէութեան գլխաւոր նըպատակն էր տոկուն, կուելու մէջ ճարպիկ, թշնամբի կրակին առջև աննկուն, կարգապահ զինւորներ պատրաստել հայաստանցիէն — այն տարրը, որմէ պիտի բաղկանան ապագայ բանակները:

Խանասորի բանակը այդ պահանջներուն բարձրութեան վրայ կեցած էր:

Մէկդի թողնելով կարգապահութիւնը, որու մասին միաձայն կը վկայեն անգլիացի, գերմանացի և ուս թղթակիցները, յիշենք «Դէյլի Նիւզ»-ի թղթակցին հետեւեալ գնահատութիւնը հայ զօրագնդին ռազմական ակտի մասին. «Մինչդեռ քիւրդերը կը ջանային անընդհատ կրակ ընել հայերը կամօց կամաց կ'արձակէին, լաւ նշան առնելէ ետք և անվճեպ պարագային միայն ըլծակը կը քաշէին»:

Temps-ի Պօլսի թղթակիցը երեք ուս սպաներու հրամանատարութեան ներքև կատարած կ'ենթադրէ արշաւանքը, ուրիշ կերպ բացատրել չկարենալով բանակի կազմակերպութիւնը, կոխը և կանոնաւոր նահանջը:

Պօլսքէի հայրենակից մը, գերմանացի Հանս Ֆիշերը կուզայ յայտարարելու թէ «զօրքը մեծ մասով բաղկացած էր բազում դժնդակ փորձերէ անցած հասակաւոր մարզերէ»: Բայց աւելին կայ. Ֆիշերը չի վարանիր հայ զօրագունդը բաղդատելու գերման բանակին հետ. «Արշաւանքը կը կատարէր այն կարգ ու կանոնով, ինչպէս պրուսական զօրքի մէջ. ես անձամբ տեսայ ատ»:

Այդ գնահատումները կ'ուրախացնեն մեր սիրտը, բայց չենք խորհիր թէ ինչպէս և ո՞ր պատրաստեցան այդ զինւորները: Ֆէդայական կոխներու մէջ եփուած ու միւսած, անքնութեան, քաղցի, ծարաւի, ձիւնի և անձրևի տակ քայլելու վարժ, մահը հարիւր անգամ աչքովն տեսած Ֆէդայիներն էին Խանասորի յաղթական բանակը կազմողները:

Կոխը այն բաներէն մէկն է որ գրքով ու քարոզներով չի սորվուիր, և երկար վարժութիւն կը պահանջէ: Ինչպէս, եթէ ոչ Ֆէդայական խումբերու շնորհիւ պիտի պատրաստենք մեր ժողովուրդը ինքնապաշտպանութեան և ապագայ կոխներու, այն երկրին մէջ, ուր մարմնամարդ ընելը դաւ մը կը նկատուի և դանակ մը ունենալը՝ ոճիր:

Ինչո՞ւ — երբ մենք կարեկցոտ ժպիտով մը կը յիշենք Նապօլէօն Գ.-ը, որ իր անվարժ բանակին գլուխն անցած Սէդան կ'երթար Մօլթըքէի գունդերուն հետ չափ-ւելու, կամ չենք զարմանար երբ կ'իմանանք Քիաօ-Չէ-ուի չինական բերդապահ զօրքին փախուստը եռապատիկ նւազ գերման զինւորներուն առջև — ինչո՞ւ կը մոռնանք որ ատկէ աւելի վատթար դրութեան մէջ է և պիտի գտնուի հայը, եթէ կուիւր կուելով չսորվի:

Թող թիւրք զինւորը շարունակէ կրթելի Մօլթըքէի աշակերտներու ձեռքին տակ, թող քիւրդը համտիէ հեծելազօր դառնայ — իսկ դարերով անոնց սարսափին տակ ճնշւած հայը, որ միայն գերանդին բռնել գիտէ, յուսայ օր մը, առանց գործնական պատրաստութեան, ոչ միայն կուելու հարկրապատիկ շատ, եւրօպական սիստէմով մարդած ու զինւած բանակներու դէմ, այլ և յաղթելու, այլ և ստիպելու սուլթանն ու Եւրօպան Հայաստանի անկախութիւնը ճանչնալ . . .

Իսկ մենք անդառնալի կերպով անցած կը կարծէիք հրաշքի դարերը . . .

Փէդայական խումբերը նպատակ ունին նաև իհարկին պաշտպանել հայ գիւղացին և իր ազգած սարսափով չափաւորել քիւրդին կամ թիւրքին վայրագութիւնը:

Երկար պիտի ըլլար հոս կանգ առնել և յիշատակել պաշտպանութեան բոլոր այդ տեսակ դէպքերը: Պրօշակ“-ը արձանագրած է այդ զինեալ ընդհարումները, ամէն անգամ, երբ կառավարութեան համար ալ գաղտնիք մնացած չէ անոնց ընդ Փէդայական հանգամանքն ունենալը: Իր տեսակին մէջ անմուսնալի կը մնան 95-ի և 96-ի ջարդերու ատեն Մեծ-Հայքի բազմաթիւ կէտերու վրայ տեղի ունեցած հերոսական պաշտպանութեան դէպքերը, որոնք եթէ անկարող եղան — խումբերու սակաւութեան պատճառով — առջևն առնել ջարդերուն, բայց գէթ զգալի կերպով արգելք եղան անոնց մեծ համեմատութիւններ առնելուն:

Հայ գիւղացին ու քիւրդը մոռցած չեն ատոնք . . .

Քիւրդը դեռ այդ կուիւներուն ատեն զգաց Փէդայիին գերազանցութիւնը և իր միամիտ պարզութեան մէջ ծանօթ առածն ստեղծեց: Բայց այդ սարսափը իր գազաթնակէտին կը հասնի Խանասօրի պարտութենէն ետք:

Ռուս թղթակից մը ուրիշ բառ չի գտներ որակելու քիւրդին սարսափը Փէդայիին հանդէպ՝ եթէ ոչ «անբուժելի» անւանելով զան:

Իսկ Սալմաստի կաթօլիկ-քաղդէական առաքելութեան երէցը՝ Դ. Սալօսն, Հայր Շարմըթանին ուղղած իր 15 սեպտեմբեր նամակին մէջ կուգայ վերջին խօսքն ըսելու այդ սարսափի աստիճանին ու կարևորութեանը մասին. թէ քիւրդերը սոսկալի կերպով կը վախնան Փէդայիէն և եթէ այդ սարսափը չըլլար, ամէն օր պիտի իմացէր գիւղի մը կոտորածը քիւրդերու ձեռքով: Բայց քիւրդը ուրիշ բան մըն ալ իմացաւ հայու

մասին. քիւրդ աղջիկները վերջին կուի առթիւ յօրի-րինած իրենց երգերուն մէջ, Փէդայիին վեհանձնութիւնը քաջութեանը համահասար սկսած են դուստել իրենց համար նորութիւն մըն էր որ թշնամին խնայել կիներու և մանուկներու կեանքին ու պատւին: Եւ քիւրդը սկսաւ համուրիլ որ հայը իր տարրային թշնամին չէ և թէ Խանասօրի կուրը ցեղական թշնամութեան մը հետեանք չէր, այլ մազօրկցոց տրւած պատիժ մը որոշ չարագործութիւններու համար:

Քիւրդը մարդկութեան երեխաներէն է. մատը կրակէն չպիտի քաշէ, մինչև չայրւի. այն օրը պիտի զսպւի, երբ յարգանք զգայ հայուն բարոյական և ֆիզիքական գերազանցութեանը: Բայց այդ յարգանքը «Հայաստանը հային» դպրոցականի բացազանջութիւններով և համբերութեան վատ յորդորներով չէ որ պիտի գայ վա-նելու Քլաշի կամ վախկոտ հայու մասին արհամարհանքը:

«Ծեծէ՛ քիւրդը և բարեկամդ կը դառնայ» առածը սխալ չէր: Խանասօրի աղետալի պարտութենէն ետքն է որ քիւրդը ցեղերն սկսած են հաշտութեան մասին խորհիլ . . .

Ահա Խանասօրի կուին առաջին արդիւնքը:

Ալ ժամանակ է հասկնալու որ առանց Փէդայական գործունէութեան, անհնար է օսմանեան Հայաստանի արդի կացութեան մէջ ժողովրդին հոգին լքումէ ազատ պահել, պաշտպանել անոր կեանքն ու ինչքը հընաւորութեան սահմանին մէջ և . . . ապագայի համար պատրաստել . . .

Ալ ժամանակ է սթափ աչքով նայելու մեր շուրջը և զտելու բարեկամները, որոնք այդ անունին տակ աւելի վտանգաւոր են քան Մարդասպանն ու քիւրդը:

Հեռու այն անորակելի անբարոյականները, որոնք չհաւտալով հանդերձ իրենց քարոզած սպառնալէն և ապստամբ Հայաստանին, կը դատափետեն Փէդայական շարժումները: Երազներով կը սնուցանեն ժողովուրդը, անոր հոգին մեռցնելու կը ձգնին, այդ մութին ու աւելին մէջ իրենց կեանքը երկարելու համար . . .

Հեռու յեղափոխութեան սուրբ անունը պատմուած-նած, ժողովրդին առջև սիգացողները, որոնք առակի աղէտին պէս յիսակ է՝ կը պոռան ամէն փնգամ երբ դունչերին խաղողին չի հասնիր . . .

Հեռու այն տկարամիտները, որոնք անընդունակ լուրջ և յարատե ճիգերու, իրենց յորդորներով կը յիշեցնեն այն խինթը, որ սենեակին մէջ լողալու վարժու-թիւններ ընելէ ետք՝ կ'երթայ կը նետուի Սալանդեանը Ամերիկան գտնալու . . .

Հեռու բոլոր այդ բարեկամները . . .

Բայց հայու արիւնով ողողած հայրենիքին մէջ ապրող հայը, որ ապագային երազներէն աւելի ներկային ապահովութեանը կը կարօտի, որ արիւնի օրերուն մէջ

ճանչցաւ իր միակ բարեկամը՝ Ֆէդային, պիտի հետևի անոր, պիտի սիրէ այդ զինւած և արի ձեռքը և յարգանքով պիտի խոնարհէ իր գլուխը Ֆէդայի հերոսներու յիշատակին առջև, որոնք իրենց քոյրերու և եղբայրներու կեանքն ու պատիւը պաշտպանելու ատեն ինկան պարտքի ու կուրի դաշտին վրայ, այն վեհ մտածմունքով որ 1870-ի պարտւած Ֆրանսայի հերոսներու համար յատկանշեց բանաստեղծը.

En avant! Tant pis pour qui tombe!
La mort n'est rien. Vive la tombe!
Quand le pays en sort vivant.
En avant! 2).

Ն Ա Մ Ա Կ Վ Ա Ն Ե Ն

10/22 սեպտ. 97

Անորոշ և տարտամ է կացութիւնը: Տաճիկ կառավարութիւնը մեր վերջին խօսքը լսելէ ետքը՝ չհամարձակեցաւ իր սպառնալիքները գործադրել. միայն աջալուրջ կը հետազօտէ մեր քայլերը, մեր շարժումները: Մենք ալ աւելի խիստ հետամուտ եղած ենք իր խորհուրդներուն. իր ամէն մէկ կատարելիք գործը ժամանակով առաջ մենք կը հասկնանք ու ապա ինքը կրնայի:

Վերջին օրերս ալ միմեծ է կառավարութեան վրայ. մեր հետքը կորսնցուցած է, այդ պատճառով շատ կը նեղւի: Չեւական խուզարկութիւն մը սկսաւ քանի որ առաջ — ինչպէս հաղորդած էինք մեր նախորդ նամակով — և քանի մը ժաման մէջ խուզարկեց Այգեստանի 10-15 տունները, որ ցերեկով: Պարսպ և ապարդիւն անցաւ ատ. քաղաքամէջը խուզարկեց և յաջողեցաւ միայն երկտող գրութիւն մը ձեռք բերել, որուն վրայ հիմնւած ձերբակալեց քանի մը մարդիկ. չորս հոգի ալ, անգէն, որոնք կ'ուզէին անցնել ուրիշ կողմ, նաևի մէջէն բռնեց, հանեց. ասոնցմէ մէկը յաջողեցաւ փախչելով ազատիլ: Սահմանադրութիւն ալ, Սարայի մօտէն, բռնեց վեց հոգի, և, երկուսը ուրիշ քանիներու հետ սպաննելով, չորսը քաղաք բերել տուաւ: Իսկ այդ ամէն ձերբակալածները անձար, խեղճուկրակ մարդիկ էին:

Բնական է որ այս բոլորը ոչինչ գոհացում չտուաւ տաճիկ կառավարութեան: Դաշնակցական առիծներու սարսափը հանգիստ չի թողուր գազան Համիտն ու իր բոլոր արբանեակները:

Բայց ահա քաղաքէն երկու ժամ հեռու, Բերդակ գիւղի մօտ որոտաց ու դռաց դաշնակցական Ֆէդայիի անձուխ հրացանը. քիւրդը գետին գլորեցաւ, X-ի խուժը թռաւ ու անցաւ: Կառավարութիւնը շտապեց, 100-ի մօտ ձիաւոր զօրք հասցուց դէպքին վայրը. բայց ինչ... այդ հռչակ հանող ձիաւորները իրենց հերոսութիւնը գործ դրին անգէն, անմեղ խեղճ գիւղացիներու վրայ և քանի մը հօգի ձերբակալելով քաղաք

մերին, մէկ տոպրակի և քանի մը պարսպ փամփուռտի հետ, որ թողած էր խուժը:

Շատ խայտառակ պատմութիւններ կան կառավարութեան, քիւրդերու և ընդհանրապէս մահաձեռական ժողովրդի զգացած սարսափներու մասին: Այդ սարսափի ազդեցութեան տակ տաճիկ կառավարութիւնը բոլոր եռանդով կը շարունակէ իր պատերազմական պատրաստութիւնները: Զօրքը ահագին թուով կը մնայ տակաւին սահմանին վրայ, և անոնց թիւը օրէօր կ'աւելցնեն: Մէկ վաշտ ալ արաբական զօրք եկած է սահմանագրելու: Ամէն օր դրեթէ ուրիշ քաղաքներէ պահեստի գօրքերը Վան կը թափուին և մօտ 200 սայլ (5,000-ի չափ) մազէրեան հրացան փոխադրւած է այստեղ: Թող պատրաստի որչափ և կ'ուզէ, բայց իր սարսափը չի կրնար փարատել: Սարա գիւղի մօտի քանի մը հրացաններու ձայները շարժման մէջ դրին այնտեղի ամբողջ զօրքերը, ու թնդանթներով դուրս եկան 9-10 խեղճ մարդերու վրայ, որոնք զօրքերը տեսնելուն պէս արդէն անձնատուր եղան:

Վերջին լուրեր. — Առևտրակալի փոխանորդ Ֆէրիփ Շէմսի փաշա և անգլիական հիւպատոսը ուրախութեամբ յայտարարած են ամէն տեղ, ապացոյց բերելով Բերդակի դէպքը, թէ՛ Վան գտնուող Ֆէդայիներու խմբապետը հեռացած է արդէն Վանէն և կը հաւաստեն նոյն իսկ թէ հարաւային գաւառները գացած է իր խուժով: Անգլիական հիւպատոսը ուռած, հպարտացած՝ պարծանքով կը խօսի թէ՛ իր իմաստուն () խորհուրդներն այն աստիճան ազդեցութիւն ունեցան որ խմբապետը համոզւելով անմիջապէս թողուց հեռացաւ քաղաքէն: Իսկ Ֆէրիփ Շէմսին սկսած է իր տաճիկական սպառնալիքները. «Խմբապետը դուրս գալով միթէ պիտի ազատի իմ ձեռքէն. ահա՛ զօրքը ետևէն հասաւ, կամ կը բռնէ, կամ կը սպաննէ»:

Եւ իրաւ, խուժը մը զօրք դուրս եկաւ քաղաքէն դէպի հարաւային գաւառները, Մոկաց աշխարհ, ո՞վ գիտէ ինչ երևակայական յոյսերով...

Յաջողութիւն քեզ, ցնորւած Շէմսի, թող Մոկաց աշխարհի բարձրաբերձ սարերը դողան ու սարսին քու անվեհեր զինուորներուդ առջև...

Յաջողութիւն քեզ, անգլիացի հիւպատոս, ուռի՛ր, հպարտացի՛ր, բայց ո՞չ պայթելու չափ, որպէսզի միջավայրը չապականես...

Յաջողութիւն ձեզ, կեղտոտ հարուստներ, վեղարաւոր և անվեղար դաւաճաններ, սարսափը վերցւած կերպէք ձեր վրայէն, ալ հանգիստ քնացէք...

Յաջողութիւն և ձեզ, անվերջ կրկնացող պառաւներ, որ անարժանաբար յեղափոխութեան սուրբ անունով կը պարծիք տակաւին. գերեզմանի դռնէն ձեր փափաքըն ալ ատ է...

Բայց չպիտի հասնիք ձեր սրտի փափաքին, դուք, յեղափոխութեան ու հայ ժողովրդի սխերիմ թշնամիներ...

Դաշնակցական սուրբ դրօշակ կը ծածանի միշտ ազատ, քանի՛ ձեզ պէս անմիտներ պիտի դառնան յուսախաբ

1) Յստուջ. ի՞նչ նոզ որ իշտոնսը կան. մարջ ոչինչ է. կեցցէ գերեզմանը, եթէ նայրենկըը կենդանի դուրս պիտի ելլայ անկէ: Յստուջ:

Ն Ա Մ Ա Կ Ե Ր Ա Ն Կ Ա Ց Ե Ն

1/13 օգոստոս.

Կոտորածներու ատեն, ինչպէս յայտնի է, գազանաբարոյ թիւրքերը բազմաթիւ շնորհալի հայ աղջիկներ առեւանգեցին. . . իրենց կանանոցները զարդարելու համար: Դերջանցի հայ օրիորդ մը թրքական այդ անբանցընող ծուղակն ինկած էր: Դժբախտ աղջիկը օրնիբուն կուշար իր մագերը փետտելով. քանի մը կտրիճ երիտասարդներ, կանանոցի մթին պատերէն դուրս ձողպրած անոր աղբրսներէն յուզելով, մահը աչքը կաննեն, ու քաղաք կը փախցնեն զինքը. . . Եթէ աղջիկը գտաւ իր ազատութիւնը, անդին անոր ծնողքը անտանելի տառապանքներու և հալածանքներու մատնած են, առեւանգող թիւրքերու կողմէն, որոնք անմիջական վերաբարձը կը պահանջեն անդարձ թուանկին: Խեղճերուն չքաշածը չմնաց. բայց բողբոջել չեն կարող, որովհետեւ կառավարութեան ականջը քար կտրած է:

Աւրիշ հայուհի մը, Ղարաթաշ գիւղէն, առեւանգելու որոշումը կուտան թիւրքերը — գեղեցիկը հայուն ինչ կը վայելէ — բայց ծնողքը կանուխէն իմանալով դաւադրութիւնը, իրենց աղջիկը Մուլա գիւղը կը փախցընեն:

Դերջանի Խարխըն գիւղը ցարդ չորս առեւանգած հայ աղջիկներ կը պահուէին. ասոնցմէ մէկը ամիս մը առաջ կը յաջողի փախել և հայու մը աջակցութիւնով քաղաք գալ. միւս երեքը դեռ կը մնան և գուցէ յաւիտեան ալ մնան, հակառակ աղջիկներուն օր ու գիշեր թափած լաց ու արցունքին: Աղջիկները թուրքերը են ըսելով դուրս չեն հաներ. իսկ խեղճ ծնողքը, գիտնալով որ իրենց աղջիկները ուրացած չեն իրենց կրօնը, նորէն ահաբեկ չեն յանդգնիր պահանջելու: Երկու ուրիշ օրիորդներ ալ հոս, ձեռքի մէջ կը պահուին բռնի: Նմանապէս այս օրերս մեր հարսները ու աղջիկները դաշտերէն գիւղ վերագարձին, թիւրքերը վրանին կը յարձակին և կը փորձեն անպատել: Ասոնք որ կը գրեմ հասարակ ու սովորական բաներ են այժմ: Թրքական կեղտոտութիւնը ու վայրագութիւնը ասկից աւելի պարզ կերպով կարող է արդեօք երևան գալ:

Ոչ միայն աղջիկ կը գողնան, հապա երեխաներ ալ. . . Թրքական յհագ տինի մէջ մտցնելու համար: Հին քաղաքին մէջ բնակող թիւրք մը, քաղաքէս Ֆայթուճի Մարիամի չորս տարեկան մանուկը գողցած պահած էր. թիւրքի մը իմաց տալուն վրայ, մանկան ծնողքը կ'երթան ձեռքով դրածի պէս կ'առնեն իրենց զաւակը նոյն իսկ ոստիկաններու աչքին դիմաց, որոնք լռիկ կը դիտէին այդ հակամարդկային եղբերգութիւնը:

Չորս ծանձիկցի նորահաս երիտասարդներ, քաղքէն գիւղ վերագարձին, պալպանցիներու շօլի մը կը հանդպին, որ անողորմ վայրագութիւնով մը չորս երիտասարդներն ալ կտոր կտոր կ'ընէ և ձորի մը մէջ կը նետէ անոնց անդամները: Այդ զօլին պետն է, հայերուն ուխտեալ թշնամի, հռչակաւոր Խալիլ աղան: Աս այն գաղանն է, որ 95-ի աշնան դէպքի ատեն, իրեն ներկայացող եօթը խնձորեկցի հայեր քահանայով մէկտեղ, կապիլ տալէ ետքը, գնդակահար կրսպաննէ ու կտրտել կուտայ: Ահա մեր վիճակը:

Կ Ր Օ Ն Ա Ռ Ր Մ Ը
Տ Ե Դ Ա Յ Ի Ն Ե Ր ՈՒ Մ Ա Ս Ի Ն

Հայաստանի խոռվութիւններու սկզբնաւորութենէ իվեր Սաււաստը հայրենասիրական կոմիտէի կեդրոնն է: Արէժմաւորութեան կոչի մը պատասխանած էր կոտորիչ քիւրդներուն դէմ: Արիժանու գունդերը Սաււաստի մէջ պիտի կազմէին: Պարսկաստանը. . . չէր կրնար արգիլել կոչի մը որուն յատակագիծը եւ ուժերը կը գտնուէին դաւաղիւններու ծնոքին մէջ՝ աւելի թաքուն քան գաղտնի ոստիկանութիւնը, եւ որոնց մեծագոյն մասը հոս չէր. անոնք պիտի գային աշխարհի չորս ծայրերէն հոս հաւաքելու եւ հովի պէս մեկնելու համար: Եւ իրաւ, մենք միջին անգամ չիմացանք թէ մըր եւ ինչպէս հայ հայրենասէրները եկան ու զացին քիւրդներուն դէմ: Մենք միայն իմացանք որ անցած օգոստոս 6-ին քնալինը էին ըրած քիւրդ վրանաւայտ մը սահմանէն 5 քիլոմէթր հեռու:

Ղրանակոյտի պետն է Շէրիֆ պէյ անուն մէկը, որ հերոս շատ հայ սպաննած էր եւ շտիպանց հարստացեր էր անոնց կողոպուտներով: Հայ յարձակողներուն թիւը զգիտցանք մենք. քիւրդներն ըսին թէ 1,400-էն աւելի էին: Հայերը կը պատուեան ամօթը թաքցնելու համար. իրենց 280 հոգի էին միայն: Հոս միաբան կը խօսի թէ հայերն ալ իրենց կողմէն, շատ կը նազեցնեն իրենց պատերազմիչներու թիւը, իրենց քաջութիւնը աչքի զարնել տալու համար:

. . . . Թիւրք նահանգապետը կը զորոգէր քիւրդները մասներ հասցնելու Պարսկաստանին, եւ պատերազմով կըսպանար անոր ցորչակ Սաււաստը շմարէր հայ հայրենասէրներու այդ կոմիտէին: Պարսիկները երար անցան թիւրքերը գոհացնելու համար. ընտցին ու քանտարկեցին ըտրը այն հայերը որոնք Սաււաստի մէջ հաստատ քնակութիւն չունէին. օսմաննան հրպատակ եղածները օսմաննան իշխանութիւններուն յանձնեցան: Հիմա կը անդին թէ, ալ չմնաց ատոնցմէ (յեղափոխականներէ), բայց ատ կ'ընեն ատանց իրենց ալ հաւատացած ըլլալու, որովհետեւ երբ քիւրդներն ապահով ըլլան թէ Սաււաստի մէջ ալ քնալ չկան հայ հայրենասէրներ, այն ատեն ամէն օր պիտի իմանանք գիւղի մը կոտորածը, որովհետեւ ամոնք այդ դեռ հայերէն անհասարկ վախ ունին (sar, ils ont peur bleue de ces diables d'Armenien):

Դ. ՍԱՒՕՄՕՍ.

Oeuvre des écoles d'Orient, N° 222

Ե Ի Ր Օ Գ Ա Կ Ա Ն Թ Ե Ր Թ Ե Ր Ի Ց

Havâs-ի գործակալութեան Բէյրութից ստացած մի հեռագրի համաձայն մի պաշտօնեայ այդ քաղաքից մեկնել է Մէրսին քննելու համար մի կարծեցեալ դաւադրութիւն: Չերգակալութեան 30 հայ եւ մի յոյն:

Llovc-ի գործակալը Բրացցաֆօլի, աւստրիացապետակ, արտաքսած է յեղափոխականներին գործակից լինելու պատճառով: Աւստրիական ղեսպան բարձր Դալիչը բողոքում է այս դէպքի առթիւ եւ պահանջում է, որ Բրացցաֆօլիուն թոյլ տրուի Մէրսին վերադառնալ: Կառավարութիւնը համաձայնում է, իսկ երբ ղեսպանատան տուած տեղեկութեան հիման վրայ Բրացցաֆօլին ծանապարհուում է Մէրսին, տեղական պաշտօնեաները նրան նիթարկում են խստութիւնների եւ թոյլ չեն տալիս քաղաք մտնել:

Տարիկ կառավարութեան երկրիմուծիւնից զայրացած դեսպանը անմիջապէս մի վերջնական գրութիւն է ուղարկում Բ. Դրասն, պահանջելով, որ Մէրսինի միւլէսարիֆը եւ Առաւնայի վալին պաշտօնանկ լինեն, ներողութիւն կնքեն Բրացցաֆօլից, յանձին որի անպատուած է եղել աւստրիական հրպատակը, պատիւ մատուցանեն աւստրիական երեք ռազմասուների քարձրացրած դրօշակներին, սպաննալով հակառակ դէպքում, ինչէ մնչեւ հինգշաբթի կէստ իր պահանջներին բաւականութիւն չարի, անմիջապէս ուղարկուել Մէրսինը:

Բացի այդ, աւստրիական ղեսպանը պահանջել է արեւելեան երկաթուղիների վերաբերմամբ իր դիմումների անպայման բաւարարութիւնը:

Մուլթանը, որը վաղուց մոռացութեան էր տուել եւրոպական պետութիւնների ամենախիստ դիմումներին բաւականութիւն տալու սովորութիւնը, որը լաւ ընդելացել էր այս կամ այն

հարցը ձգձգել եւ ձեռն ի վերջոյ մուսուլման տալ անսպառ կտորներ ի մեջը, այս կորական քալից սարսափահար խոսքն հրաման է ուղարկում Բ. Դրան ընդունել եւ կատարել անսորիական դեսպանի բոլոր պահանջները: Եւ դեսպանը նոյ. 18-ի զիշերը, ժամը մէկին ստանում է Բ. Դրան ծանուցումը, թէ ամէն տեսակ բաւարարութիւն կը տրի անսորիական պահանջներին, ինչպէս Մէրսինի միջադէպը, նոյնպէս եւ արեւելեան երկամուկներին մասին: Այնպէս որ, հարցը վերջացած կարելի է համարել եւ ամէն վտանգ անցած:

--Հազիւ խաղաղեւ էր անսորիական կտորները, ծագեց նորը: Մի անգլիական ստակ խորհուրդը ուղեւորելիս, ձերբակալուում եւ պահուում է Ռեֆայում տեղական կառավարութեան ձեռքը, բոլորովին ապօրինի կերպով: Անգլիական դեսպանի խիստ սպաննակիչ հետեւանոց ձերբակալածը ազատ է թողած եւ կարող է իր ծանապարհը շարունակել:

--Յունաստանից ստացւած պատերազմական տուգանքը սուլթանը փառաբարակէ ծրագրել էր գործածել նաւային ոյժ կազմելու համար: Այս նպատակով նա արդէն քանակութիւններ էր սկսել գերմանական գործարանների հետ: Վարդը է, որ Տաճկաստանը պատերազմական տուգանք չէր վայելել: Յունաստանից, թէւ համեմատաբար փոքր, քայքայ շատ քաղցը կը լինէր, եթէ Ռուսաստանը անխիղճ կերպով չմիջամտէր եւ չպահանջէր իր աննկերք, որ մտաւորապէս 1,300,000 լիրա է: Ռուսաստանի նպատակը Գերմանիայի ազդեցութիւնը Տաճկաստանի վրայ կտորնել է, թէ ուղղակի դրամ ստանալը, այդ դեռ որոշ չէ, միայն փաստ է. որ Ցարը հարամ է անելու սուլթանին այդ գումարը:

--Մի այդպիսի խիստ դիմում եղել էր եւ Բոլշարիայի կողմից յունական պատերազմի սկզբից խոստացւած մակէդոնական բերքատների համար, որի տրելին անվերջ ձգձգուում է: Բոլշարիայի ներկայացուցիչ Մարիօլը Սօֆիայից ստացած հրահանգի համաձայն զինուոր ժամը 1-ին շտաբում է պալատը եւ Մեծ-Վիզրիի ընդունելով խստի պահանջում է մինչեւ մի որոշ ժամանակ բերքատների տրելը, յայտնելով միանգամայն, որ հակառակ դէպքում Բոլշարիան իրեն անկախ կը հրատարակէ: Այս անգամ եւս խոստում տրեց, մի քիչ յետոյ իրատէ եւս հրատարակեց 3 բերքատի համար (թէ եւս պահանջւած էր 5). քայքայ շուտով սուլթանը տեղեկանալով, որ մի ուրիշ մեծ պետութեան մատ չկայ խոսն այս գործում, ամենամանաթ կերպով յետ առաւ իր իրատէն, յայտարարելով Բոլշարիային, թէ բերքատները կը տրին յունական կառավարութեան դաշինքը ինքնուրոյ յետոյ միայն:

--Կրեաական հարցը նորից սկսում է զբաղեցնել դիպլոմատները: Յունական պատերազմի անաշուղտութիւնից յետոյ Կրեաի ազգային ժողովը, տեսնելով, որ անկարող է միանալ մայր Յունաստանին, ստիպւած եղաւ յայտնելու եւրոպական ծովակալներին, որ կրեասցիք ընդունում են ինքնավարութիւնը, միայն թէ տաճկական զորքերը շուտով հեռացնեն կղզուց: Ծովակալները, պատասխանեցին ազգային ժողովի նախագահին, թէ անկարող են վերջնական որոշ պատասխան տալ մինչեւ ընդհանուր կառավարիչ հաստատուել եւ կղզին գաւլ:

Իր Կրեաի ընդհանուր կառավարիչ, ինչպէս յայտնի է, ստանջարկւած էր Գիցիերիայի Կաշնակցութեան նախկին նախագահի նուա Դրոն: Բայց դրա թիկնածութիւնը չանցաւ. վերջնական պետութիւնների մէջ ընդհանուր համաձայնութիւն էր կայացնել գնդակտ Շէֆերի վերաբերմամբ. նրա թիկնածութիւնը նոյնպէս թողւած պէտք է համարել: Մի կողմից Ռուսաստանն սկսել է հակառակել, պնդելով, որ Կրեաի կառավարիչը պէտք է անպատճառ յունական լինի, միւս կողմից սուլթանն է սաստիկ բողոքում, որովհետեւ Շէֆերը արտաքրւած է եղել Տաճկաստանից հայկական գործերում խառը լինելու պատճառով: Տրեում են մի քանի այլ անուններ, քայքայ գործը միշտ դժուարանում է նրանով, որ Տաճկաստանը պահանջում է. 1) Ընդհանուր կառավարիչը տաճկահպատակ լինի. 2) իր զորքերը մասն կղզում: 3) Կղզու դրօշակը մայ ստեղծական: Այս սովիւն

Day's News-ին հաղորդում են հոփմանք, թէ պետութիւնները ուղի մի հարց են քննում, հարկաւոր է արդեօք մի նաւային ցոյց սկսել Կարդանէլում կամ պաշարել Պոլսը, եթէ սուլթանը շարունակի հրատարակել Կրեաի ինքնավարութիւն տալու եւ իր զորքերը յետ քաշելու:

Մինչ այս, մինչ այն, կրեասցիք, չպատանելով Եւրոպայի հաստատունը, պատրաստուել են արդէն իրենց դրօշակը: Նա սպեռակ է, մի սեւ խաչ մէջտեղը սգի նշան Յունաստանին միանալու անհարաւորութեան համար: Դրօշակները կրեած վերի անկիւնում գտնուում է մի քանակունի կտոր, ուր վրայ նկարւած է փոքրիկ դրօշով յունական դրօշակը: Այդ դրօշակը փառաւոր խնդիրով անագին եւ ոգէտրուած բազմութեան ներկայութեամբ, օրհնել է Արկադի վանքում՝ նշանաւոր իր ապստամբական պատմական անցեալով:

--Հանգիստ չեն Պոլսի յերիտասարեւ թիւրքերը: Չերբակալւած են 10 զինուոր եւ շատ սպաներ, յեղափոխական յատարարութիւններ տարածելու համար: Յիդափոխական զաղափարները զարնուրիւ առաջադիմութիւն են անում բոլոր դեպքերում, մասնաւորապէս գիււորականներում:

--Միաժամանակ վերջացաւ «Մէշէլէթ»-ի դատը Բէլգիայում: Տաճկաստանի դրամամբ Բէլգիան արգելեց «Մէշէլէթ»-ի տաճկերէն յատարակութիւնը իր երկրում: Այս սովիւ հարցապնդում եղաւ կորնթալանի սօրիալիստ պատգամաւորների կողմից: Արտասանեցան փառաւոր ձեռներ, իրենց հիմն ունենալով հայկական կոտորածները: Բայց ոչ երկրի մամուլի կատարեալ ազատութեան օրէնքը, ոչ շարքաստիկ հայկական կոտորածները եւ ոչ ընդհանրութեան համոզումը կառավարութեան անարգաբարութեան մէջ, ոչ մի բան չկարողացաւ դիմանալ այն ուժի առաջ, որ կրելում է փող: «Եթէ «Մէշէլէթ»-ն թոյլ տրի հրատարակել, տաճիկ կառավարութիւնը իր պատուէրները չի տալ այլեւս Բէլգիային», ասանց կարծիքով յայտարարեց նախարարը եւ կառավարութիւնը արդարացաւ պատգամաւորների ձայների անագին մեծամասնութեամբ:

Journal 15 նոյնիւն. Տաճկական պատերազմական նաւերը, որոնք Անատոլիայի շուրջն են պտտում, ձերբակալեցին մի յոյն, որը փորձում էր ափ դուրս հանել Մէրսինի մօտ գտնուած անսպառ մի կէտում երգումները բաւական պաշար: Հայերի զբոսուող սաստկանում է աւելի եւ աւելի, մասնաւոր տիրող սողապտութեան պատճառով:

Ռուսաստանի օրինակին հետեւելով, Տաճկաստանը շարունակ գորքեր է ուղարկում Հայաստանի սահմանները: Տաճկական գիււորանները գործում են զիշեր ցերեկ: Գարնան վերաբերմամբ նախատեսութիւնները շատ շարագուշակ են:

Autorit' Հայաստանի դրութիւնն սպանողական է դառնում: Ինչպէս կարելի էր նախատեսել, քրեքը նորոգում են իրենց խոճ-դժութիւնները եւ տաճիկ իշխանութիւնը իր հաւանանքները: Միայն Սիբիայում ձերբակալւած են 20 նշանաւոր հայեր, Անանայում 30: Կղզերն իրենց կողմից յափշտակում են կոտորւած կամ գաղթած հայերի ընտելութիւնները, բոլորովին չեն քաշուում հայերին տանը, մնացած հայերին դուրս քշելու: Մշում հայերից պահանջում են, անստանդարտութեան սպաննակի տակ, զինուորական հարկը, որ յետածկւած էր:

Ինչպէս եւ նախորդ դէպքերի դժուար Եւրոպան անշարժ է մտնում իր վիճակու ծայրը լսելի անելու համար նա կրպակսի, մինչեւ որ այլեւս բան չմնայ, ամէն ինչ վերջնայ եւ միայն մտնալները, մընայ թաղելու:

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Հ. Յ. Իշանկցուլթեան կեցիք. ՍՆԿՈՒԿՆ ստացած է. Բահանապատից 1,600 ուռլի, Ահոբից 82 ու, Ափանկ-խմբից 13 ու, * * * * 184 ու, Հաչ. ք.-ից 150 ու, Գետ. շ.-ից 50 ու, Միւս. լ.-ից 42 ու. 50 կոպէկ, Խար. ք.-ից 174 ու, Գարաթայոբից 350 ու, Պետ. բ.-ից 400 ու, Նիս. ք.-ից 100 ու:

ԽՍՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ մէջ ստացւած է.

Պ. քաղաքի Ամպ խոճքէն՝ Քորո Է Անյայո 5 Քրանք, Ա. Պ. 5 Քր., Մ. Օ. 2 Քր., Ե. Մ. Դ. 2 Քր., Ա. Մ. Յ. 2 Քր., Ե. Յովսէփեան 2 Քր., Ամպ 1 Քր.: Համագումար 19 Քր.:

Բ. ոմն 10 Քրանք, Արմաւիր 9 Քր., Արտաւազը 2 Քր., Սէր 2 Քր., Մոլորակ 2 Քր., Թաթաւ 1 Քր.: Համագումար 26 Քր.:

Նէօշաթէ՛լ՝ Մարգարէն 5 Քրանք: Յիւրիկո՛ւ Խոտիկեան 5 Քր.: Գոմիթրի՛ Անձնէր խ. 14 շնչլինկ:

Ս-Յ-ի Կոմիտէն ստացած է.

Տիգրիս Մ. Հ. յից 100 դուան, Մ. գրեղի Պ. 2.-ից 190 դու., Ա ընկերութիւնից 2,550 դու., Բուսուցից Մ.-ից 5 դու., Ս. Հ.-ից 100 հաս բերպանի փամփուշտ, Բ.-ից 2 հաս գաշոյն, Ս.-ից մի եւ մի վէր, Մալուկից X.-ից մի կարի մօքենայ, թղթախաղերից վերջրած առգանք 48 դու., Փ.

գիւղացիներէց 180 զւ. արժողութեամբ ցորեն, Բ.-ից 90 զւ.-ի ցորեն, Մ.-ից 210 զւ.-ի ցորեն, Ս., Զ., Դ., Բ., Ը., գիւղերէց 240 զւ.-ի ցորեն, Ս. և Բ. գիւղացիներէց երեք եզան կաշի (տրեխացու), Տ. Խ.-ից 50 զոյգ բրդէ գուլպայ, Պ. Փ.-ից մի ձի և երկու ոչխար, Բ. և Ե.-ի մի քանի վաճառականներէց 2,000 զւ.-ի արժողութեամբ չիթեղէն, շալիկէն և զանազան կտորներ, Է. 2. և Մ.-ից երեք մանուկէր հրացան:

Վրէժ ք.-ից՝ Միկրօք խմբի ձեռնարկած վիճակախոյնց մինչև այժմ ստացած է 400 զւ., Բացիլ խմբից 60 զւ., Շանթ խմբից 300 մօսինի փամփուռառ:

ՏԱՊԱՐ քղ-ի կերպր կօմիտէն ստացած է.

Սեպ.-ի ամսավճարները՝ Մամիկոնեան շրջ. 44 դահեկան, Սլաք շրջ. 20 դհ., Շանթ շրջ. 20 դհ., Սուլիջ շրջ. 55 դհ., Գեղըուկ շրջ. 20 դհ., Զրվէժ շրջ. 27 դհ., Վրէժ կօմիտէ 70 դհ., Բողոք շրջ. (օգոստոսի ամսավճար) 47 1/2 դհ., Կուուփ շրջ. 25 դհ., Սուր 20 դհ., Արշակունցի 8 դհ., Երկաթ 54 դհ.:

Հոկտ.-ի ամսավճարները: Զրվէժ շրջ. 27 դահեկան, Սուլիջ շրջ. 55 դհ., Ուշտունեաց շրջ. 35 դհ., Շանթ շրջ. 20 դհ., Կուուփ շրջ. 25 դհ.: Սլաք շրջ. 5 դհ., Բողոք շրջ. (սեպտ. և հոկտ. ամսավճար)՝ 95 դհ., Վրէժ կօմիտէ 50 դհ., Երկաթ 10 դհ., Արշակունցի 8 դհ., Սուր 20 դհ.:

ՆԱԽԱՐԱՆՔԻՍՏԻ կօմիտէն ստացած է.

Ծովանոց քղ.-ից Աղբիւր շրջ. 3 ոււրլի, Կայծակ շրջ. 20 կօպէկ, Մինասեանց 15 ու., — Աւարայր քղ.-ից Գրիգոր 10 ու., Խաչօ 5 ու., Դերենիկ 25 ու., Գրիգոր 2 ու., Աւետիս 5 ու., Ա. Ե. 5 ու., — Զրաշէնի Անահիտ մասնաճիւղի միջոցաւ Կարմիր քղ.-ից՝ Մարթա 1 ու. 20 կօպ., Սանդուխտ 1 ու. 20 կօպ., Աղանի 1 ու. 20 կօպ. Թէֆար 1 ու. 20 կօպ.:

Կօյոյի ձեռքով՝ Սիմօն 10 ոււրլի, Աբգար 5 ու., Պղնձագործ 2 ու., Նորայր 10 ու., Ուչլի 2, Խէչօ 1 ու., Աւօ 3 ու., Կուունկ 2 ու., Թօրոս 3 ու., Արեղայ 3 ու., 2ող 5 ու., Զքքար 10 ու., Մկրտոչ 20 ու., Աւետիս 5 ու., Ա. Ե. 3 ու., Նիզակ 100 ու., — Սէ.Ջուրից՝ Բ. ոմն 5 ու., Երկաթ 5 ու., Ճանապարհորդ 3 ու., Բարդարան 10 ու.:

Հուր քղ.-ի ամսականները (յունիս 1 — օգոս. 31). Տէր ողորմեա 15 ոււրլի, Պարոյր 6 ու., Զարեհ 9 ու., Նոյ 6 ու., Պ. Ռ. 6 ու., Տիրացու 3 ու., Կարապետ 3 ու., — Գիւղէն՝ Ն. Թ. 2 ու., Ա. Ե. 1 ու.:

Գաղթավայրից, Մեծ գիւղից՝ Առիւծ 2 ոււրլի, Կարապետ 2 ու., Գէորդ 2 ու., Ծաղկաձորից՝ Խալքիս 25 ու., Պ. Մ. Ս. 5 ու.:

Նեղուց քղ.-ի հանգանակութիւնից, Նոր Բերդի Ծըխահան խմբից՝ Գ. Թ. 5 ոււրլի, Ս. Ս. 10 ու., Է. Գ. 10 ու., Ս. Գ. 5 ու., Գ. Օ. 6 ու., Յ. Գ. 10 ու., Յ. Մ. 5 ու., Ա. Ն. 5 ու., Ստեփան Ս. 10 ու., Տիգրան 10 ու., Ճրագ 5 ու., Զարդար 2 ու., Մանուշ 1 ու., Լուսիկ 1 ու., Կարապետ 10 ու., Պետրոս 15 ու., Խաչիկ 25 ու., Պօղոս 20 ու., Սիրտ 15 ու., Արև 10 ու., Փոքր Պետո 5 ու., Սաթենիկ 25 ու., Վարդան 65 ու., Արդուան 20 ու.:

№ 1,946 Արտաշէս 50 ու., Ճրագ Յով. 10 ու., № 1,944 Խ. Ստեփանով 50 ու., № 1,945 Յորեն 100 ու., Ծով 25 ու., Աւետիս 5 ու., Պաղտասարիկ 7 ու.,

Գաղթական 90 ու., Վասպուրական 30 կօպէկ, Զուր 10 ու.:

ՈՍԿԵՐԱՆՔԻ կօմիտէն ստացած է.

Արամայիս խ. 50 դահեկան, Զէյթուն և Շր-շան 20-ական դհ., Սէր և Ծաղիկ 5-ական դհ.:

Հուր-Երկաթ ք.-ի Բաղրատունեաց խ.-էն՝ Պայտ և Մահաբէժ 20-ական դահեկան, Կայծակ, Տոր., Վրիժառու, Թնդանթ 10-ական դհ., Ռուսթ 7 դհ.:

ԲԵՐԳ քաղաքի կօմիտէն ստացած է.

Շանթ խ. 19 1/2 դահեկան Գնդակ խ. 27 1/4 դհ., Օժանդակ խ. 78 դհ., Ծով գիւղի Վառօղ և Կապար խմբեր 134 դհ., Հայկաւան գիւղի Կայծակ խ. 35 դհ., Մնձուր աւանի ընթերցողներ 22 1/4 դհ.:

ՌԻՍՏՐԻ կօմիտէն ստացած է.

Ինպաստ Հր. Ամերիկա խրկւած դաշնակցականներու Կ. Յ. Յ. Դօլար, Լ. Ս., Մ. Շ., Յ. Տ. և Տ. Ս. 2-ական դ., Ե. Օ., Ս. Ա., Մ. Պ., Յ. Տ. Յ., Յ. Զ., Մ. Տ., Գ. Ի., Մ. Ա., Կ. Ա., Կ. Փ., Գ. Կ., Ա. Դ., Ա. Ն., Ս. Գ., Ա. Վ., Ս. Խ., Յ. Գ., Գ. Տ., Մ. Յ., Գ. Շ., Գ. Մ., Յ. Խ., Ն. Ս., Հաճի Մ, Դ. Ս. և Թ. Եղբարք մէյմէկ դ., Պ. Կ. 75 սէնթ, Տ. Գ., Հայ Ոմն, Հայ Ոմն, Հայ Ոմն, Կ. Թ., Մ. Փ., Ս. Կ., Յ. Մ., Պ. Գ., Հայ Ոմն, Կ. Փ., Յ. Բ., Ա. Ս., Թ. Յ. և Յ. Տ. 50-ական սէնթ, Յ. Պ., և: Հայ Ոմն 25-ական սէնթ: Համագումար 47 դ. 25 սէնթ

ՆԻՒ ԵՐՔԻ կօմիտէն ստացած է.

Ինպաստ Հր. Ամերիկա խրկւած դաշնակցականներու: Հրանտ և Հայրենասէր 50-ական դօլար, Եղբաս, Յ. Տիօնեան և Եղիկ 25-ական դ., Գրիստունեայ 20 դ., Աօ և Տ. Վարժապետեան 15-ական դ., Կ. և Հայկ. Ընկ 15 դ., Նկարիչ և Փրկութիւն 10-ական դ., Բժ. Այվադեան, Արմենակ, Թօփրահան, Վիշտ, Յաւ, Սենան, Մաթիկ, Անկեղծ և Հիւրմիւղ 5-ական դ., Պ. Չախ 3 դ., Զօրջ Բ. 2 1/2 դ., Զիբուխ, Սարաֆ, Պ. Բ., Բիթապէի, Վարդան, Օ. Գասպար և Թեքթեք 2-ական դ., Տիկին Ա., Ոմն, Ե. Տօլրաշ և Վարժսունցի մէյմէկ դ., Գ. Ա. Գասպար 50 սէնթ, Ա. Սահակ 5 անգլ. ոսկի:

ՍՏԵՍՓՈՐԻ կօմիտէն ստացած է.

Գինի 12 դօլար, Շփոտուկ 10 դ., 2. Եղբարք 10 դ., Վեհանձը բունի առած խոստմնադրութէն 6 դ., Վեհանձէն 5 դ. 5 սէնթ, Վ. Պ., Խոսրով, Գ. Ա., Սուրեն, Փոքրիկ, Խնամի, Սև աղա, Գարեջուր 5-ական դ., Կ. Ա. Խ. և Կայծակ 3-ական դ., Լիւանդոս, Շաքարավաճար, Աշխատասէր 2-ական դ., Թ. Ծածկոց 1 դ.: Համագումար 96 դօլար 5 սէնթ:

— 0 —

Վրիպակ. — № 13-ի Ոսկեհանքի ցուցակին մէջ տպւած է Բարեսիրտ 10 օսմ. ոսկի, պէտք է ուղղել 5 օսմ. ոսկի: Իսկ Շուշէճի 40 օսմ. ոսկի, չեղեալ նկատել:

Խմբագրութեանս գիմել հետևեալ հասցեով՝
Rédaction du Droschak, Genève (Suisse)